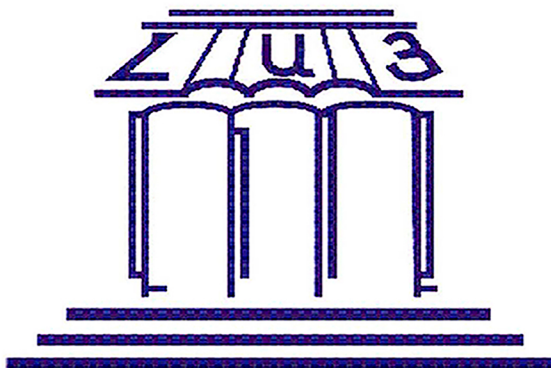

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

502

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ՋԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՆՈԹԵՐ

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԵՆ, ՊՈԼՍԵՆ ԵՒ ԴԱՄԱՍԿՈՍԵՆ

(1916 - 1920)

ՍՐԲՈՑ ՑԱԿՈՐԵԱՆՑ ՎԱՆՔ
ԵՐՈՒՍԱԳՒԾ

1923

ՏԳԱԳՐ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ
ԱԳՆԻՔՍԱՆԴՐԻՈՒ

281.69
9-55

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ՉԻԼԵՆԿԻՐԵԱՆ

ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՆՈԹԵՐ

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԵՆ, ՊՈԼՍԵՆ ԵՒ ԴԱՄԱՍՎՈՍԵՆ

(1916 - 1920)

ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔ
ԵՐՈՒՍԱԳԷՄ

*Երբեք երբեք
Չիլենկի*

1923

ՏՊԱԳՐ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ
ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

14138

17 JUL 2013

4550

3283-89

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ
ԲԱՐՁՐԱՍՏԻՃԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ
ԴԱՄԱՍԿՈՍ ԿԸ ՏԱՐՈՒԻՆ

1917 Նոյեմբեր 11ին Երուսաղեմի Կառավարու-
թիւնը ինքնաշարժներով ճանապարհ հանեց Դամասկոս
փոխադրելու համար, Հայոց, Յունաց և Լատինաց Պատրի-
արքարանաց Կրօնական Ժողովներու անդամները և աչքի
զարնող բարձրաստիճան եկեղեցականները: Քանի մը օր
տուօջ արդէն իրենց Պատրիարքները և Օրմանեան Սըր-
բազան ճանապարհ հանուած էին:

Ու թը ժամ և մէկ քառորդէն հասանք Նապլուս, ար-
շալոյսին մօտ և կէս օրէն զկնի միեւնոյն ինքնաշարժներով
մէկ ժամէն հասանք Մէսուտիյէ Կայարանը, արեւմու-
տի ժամանակները:

Օդը խիստ ցուրտ էր, և մենք ամէնքս մնացինք
բացօթեայ. թէ ոչ դիչերը ընակարան մը հունենայինք
ամենքս ալ պիտի հիւանդանայինք: Որքան խնդիր ը-
րինք վաղօնի մը մէջ անցնելու կամ ծածքի մը տակ
մնալու համար, ամեն տեղէ անյաջող ելանք. հուսկ ուրեմն
յոյն եպիսկոպոսներէն ոմանք, լատին եկեղեցական-
ներ, Տ. Պետրոս Եպիսկ. և Տ. Գարեգին Վարդ. միանա-
լով գնացին տեսնելու թռէնին գերմանացի գօմանտա-
նը՝ որ մերժեր է զանոնք ընդունիլ, որով ունայն վերա-
դարձան:

Կէս ժամ յետոյ Վարդան սարկաւազը փրասին առ-
նելով անձամբ եւ գացի գօմանտանին, որուն այցաքար-
տըս զրկեցի. իսկոյն ընդունեց զիս գերմանացի գօման-
տանը, որուն մօտ կը գտնուէր թուրք գօմանտանը, հա-

զարապետ մը, որ ըստ թէ ամեն բան գերման դոմանտանէն կ'ախեալ է: Նախապէս քաղաքաւարական խօսակցութիւններ փոխանակելէ վերջ սկսայ խնդրել որ մեզ ուղեւորաց վակօն մը տրամադրելի ընէ, որպէսզի մեր գոյքերով տեղաւորուինք և հոն անցընենք զիշերը՝ մինչև որ առաւօտեան նոր թռէն գայ և զմեզ փոխադրէ:

Գերման դոմանտանը հարցնելով հասկցաւ որ ես հայ եմ, ըստ թէ ինքը շատ կը սիրէ հայերը. տեսած է հայոց հոգակաւոր Ս. Յակոբ վանքը. այցելած է Վենետիկի Ս. Ղազար վանքը և հիացած անոր գրադարանին, տպարանին և լին վրայ. լսած է Վիեննայի վանքին մասին, ու ապա ելլելով պաշտօնատեղիէն ինձ հետ եկաւ թռէնի գծին մօտ և ըստ. «Ահա այս առաջնակարգ վակօնը Ձեր տրամադրութեան տակ կը դնեմ որ վաղը կէս օրին պիտի մեկնի. իսկ միւս բեռան վակօնը պիտի զետեղէք ձեր գոյքերը, որոնց վրայ հակիչ պիտի դնէք ձեր սպասաւորները: Բեռան վակօնը առտուն պիտի մեկնի, ըստ, զոր թէ ես այս թուրք հարկւարակաւին զօրաց յատկացուցած եմ. բայց անոր վաղը ուրիշ մը տրամադրելի կ'ընեմ: Գոմանտանի այս աղնիւ վարմանց և չնորհին համար խորին չնորհակալութիւն յայտնեցի, որուն վրայ նա խնդրեց որ երբ Դամասկոս ժամանենք ընդհանուր հրամանատար Մեծ Ճէմալ Փաշայի պատմէնք մեզ ըրած ծառայութիւնները. և ես ալ խոստացայ կատարել այս յանձնարարութիւնը:

Գոմանտանը իսկոյն սպայ մը դրաւ հետս, որ եկաւ մեծ վակօնը բացաւ ուր զետեղուեցանք երեք ազգաց հոգեւորականներս մեր գոյքերով միասին. գիշերը հոն հանգիստ անցուցինք և յաջորդ առտուն մեկնեցանք առանց սպասելու կէս օրուան թռէնին, որով պիտի ճամբորդէինք փառաւոր վակօնի մէջ, որ մեզ տրամադրելի էր: Այսպէս չորս օրէն Դամասկոս ժամանեցինք. թէ ես ճա-

նապարհին հետաքրքրական դէպքեր ու խնդիրներ շատ պատահեցան, սակայն անոնք երկրորդական դէպքեր ու խնդիրներ լինելով զանց ըրի գրել:

Ս. Նրուսաղէմէն տարագրուած էին նաեւ ընդ մեզ Յրանչիական վանուց աշխարհական թարգմանը և Բեթլեհէմի լատին երեւելիներէն քաղաքապետ Մուսա Գաթթան:

4 Օգոստոս 1918

Դամասկոս

ԳԻՈՐԳ ԶԻՆԿԻՐԵԱՆԻ ՊԱՐԱԳԱՆ

Կուսակալ Թահսին պէյին զիմելով՝ Տրալի միւլթէսաբըթութեան Պասը-էլ-Հարիր գիւղէն Դամասկոս բերել տալու հրաման ստացած էի Պ. Գէորգ Զիլինկիրեանը՝ ընտանիքով հինգ անձ. սակայն ժամանակին չի կրնալով գալ, Մարտին մէջ եկան Դամասկոս երբ Պ. Գէորգ զինուոր ամուսնելով Աֆֆուլէ զրկուած էր:

Զինուոր Գէորգը Աֆֆուլէն հոս բերել տալու համար չորրորդ զօրաբաժնի հրամանատար Ճէմալ Փաշային թագրի մը մատուցի դարարկեա՛հ էրքեանը հարաւ րէխի Քէրամէտտին պէյին միջոցաւ. Ճէմալ Փաշա թագրիբին տակը գրած էր Մէնզիլի պաշտօնէութեան ուղղելով այսպէս «Կը խնդրեմ որ սէվըրթէն բերել տաք զինուոր Գէորգը և վէսիգա մը տալով ձեռքը իմալթիսանէները աշխատող 128 արհեստաւորաց կարգին մէջ զետեղէք որ աշխատի»:

Մէնզիլը նկատելով որ Պ. Գէորգ Աֆֆուլէի եօթներորդ բանակի շարքին մէջ կը գտնուի զփախտաբար հոն գրեց եղած հրամանը. բայց չի զրկեցին. կրնայ ըլլալ որ այն բանակը չորրորդ բանակէն անկախ ըլլալով չուզեց գործադրել հրամանը:

22 Մարտ 1918

Դամասկոս

ԶԻՆՈՒՈՐՑՈՒՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ

Այս տարուան Մարտի սկիզբը սկսաւ հայ դաղթա-
կանաց զինուորագործութեան խնդիրը: Ննջեցելոց թաղման
յուզարկաւորութեան և այլ խնդիրներով զբաղող գրադիր
Ա. Բիւրն - Գարահիսարցի Պ. Աւետիս Գոսթոեանի, Մեծ Նոր
Գիւղցի Զենոբի, Խարբերդցի Վարդանի, Մէրտէկէօղցի
Տ. Յովհաննէսի որդի Լեւոնի և առաջնորդարանի սպա-
սաւոր Կիւրիսիցի Յարութիւնի համար թագրիր մատուցի
կուսակալ Թահսին պէյին, որ ազնուօրէն հաճեցաւ
հինգին ալ զատ զատ վէսիդա տալ որպէսզի զինուորա-
գործութենէ զերծ լինելով անարգել կարողանան իրենց
տաղտկալի պաշտօնը շարունակել:

1918 Մարտ 25

Դամասկոս

ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ԱՂՔԱՏԱԽՆԱՄԻՆ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ

Այսօր Աղքատախնամի հինգ անդամները կուսակալ
Թահսին պէյի բնակարանը տարի ի Սալէհիէ և ներկա-
յացուցի Նորին վսեմութեան, որ մեծարանօք ընդունեց
Աղքատախնամը և աղքատաց համար հինգ հազար զրուշ
նպաստ տալ խոստացաւ իրեն քսակէն:

Հետեւեալ օրը կուսակալութեան գուռը գացի և
Ն. վսեմութիւնը սոյն տետրակին սկիզբը 5000 զրուշ
նշանակեց և ստորագրութիւնը դնելով գումարը յանձնեց
ինձ:

1 Մարտ 1918

Դամասկոս

Աղքատախնամին համար ալ հրամանատար Քիւչիւք
ձէմալ Փաշային թաքրիր մատուցի, որ թէև կանխաւ

խոստացած էր զիւրութիւններ տալ ինձ, բայց վերջէն
Էրփեանը Հարպ Բէյի Գէրամէտին պէյ թէզքէրէ մը
գրելով ինձ՝ ծանոյց թէ Աղքատախնամի անդամները կա-
նանի հակառակ զերծ չեն կրնար ըլլալ զինուորագործութենէ,
այլ կրնան բացառաբար պէտէլ տալ և շարունակել իրենց
գործը: Զայս կը գրէր հրամանատարին հրամանաւ:

Աղքատախնամի անդամներն էին և են Տէրէնտէցի
Կարապետ էֆ. Պապիկեան, Յոպպէցի Գէորգ էֆ. Գրի-
գորեան, Կեսարացի Գէորգ Մաստիչեան, Սարգիս Սա-
ղրեան և Կարապետ Ճամճեան էֆէնտիք, զորս կուսա-
կալին ալ ներկայացուցած էի:

26 Մարտ 1918

Դամասկոս

ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԸ

Ա. — Ս. Սարգիս Եկեղեցին պաշտօն կատարող քա-
հանայք են Տ. Յովհաննէս Տ. Վրթանէսեան Մէրտէկէօղ-
ցի, Տ. Ներսէս Ղազարոսեան Պարտիզակցի, Տ. Արսէն
Եէմէնիճեան Ատանացի, Տ. Պետրոս Մամբրէեան Կեսա-
րացի, Տ. Վահան Կիւլտալեան Այնթապցի և Տ. Խորէն
Դուլումճեան Օսմանիցի:

Բ. — Պաշտօն չի կատարող դաղթական քահանայք
են՝ Տ. Ստեփաննոս Դուրտպէլէնցի, Տ. Իգնատիոս Քի-
լիմէան Կեսարացի, Տ. Մեսրոպ Սահակեան, Տ.
Գրիգոր Տ. Գրիգորեան Թումարդալի կողմերէն, Տ.
Բէնիամին Վաներեան Էլէրէկցի: Դուրտպէլէնցի Տ.
Ստեփաննոս և Թումարդացի Տ. Գրիգոր Տ. Գրիգորեան
քահանայք վախճանեցան և զանոնք ս. պատարագաւ և
օծումով ու փառաւոր յուզարկաւ որութեամբ հողին յանձ-
նեցինք:

14 Օգոստոս 1918

Բոլոր ազգաց հոգեւորականները և եկեղեցւոյ ծառայողք Խաճէն որոշեալ քանակութեամբ եռամսեայ ցորեն կ'ստանային և ժամանակէ մը ի վեր ընդհատուած էր. ուստի թաղերիւմ մը կուտակալ Թաճին պէյի դիմում ըրի և Ս. Եկեղեցին պաշտօն կատարող վեց քահանայից, և իրենց 28 անդամաց հաց առնելու վէպիքս հանել տուի՝ բացառաբար Հայոց միայն լինելու պայմանաւ, որ կուտակալին բարեսրտութեան արդիւնքն էր:

Անկից զատ Գարարկեա՛ն էրքեանը Հարպլէյ բէյիսի Քէրամէտտին պէյի և այլ պաշտօնէից ալ դիմում ըրած էի, որով վեց քահանայք և իրենց պարագանները 100 տրամնոց օրական մէյմէկ հաց պիտի ստանային Մէնզիլէն, բայց Ս. Եկեղեցին պաշտօն չի կատարող 5—6 քահանայք լսելով իմ դիմումս, իսկոյն իրենք ալ դիմած էին նոյն խնդրոյն համար, որուն հետեւանքով գործը վիժեց:

16 Ապրիլ 1918
Դամասկոս

Մեծ Նոր գիւղցի Պ. Յովհաննէս Տ. Կարապետեան (երբեմնի Կարապետ Վրդպ.) իր ընտանիքով Բագդայէն հոս բերուեցաւ Կաթողիկոսին խնդրանք առ Կուսակալութիւն Սուրիոյ: Սա և իր տիկինը նուֆուսի թուղթ չունէին: Վեհ. Կաթողիկոսը երկիցս ինձ յանձնարարեց, որուն վրայ նուֆուսի թուղթերնին հանեցի, հակառակ անոր որ արձանագրութիւն չունէին «Էրմէնի Մուհաճիր Գոմիասիօնը»ին տօմարաց մէջ: Որովհետեւ Նախագահ պէյին դիմած էի, ազատեցի զիրենք 2—3 օսմ. լիրայի անհրաժեշտ ծախքէն:

3 Յունիս 1918
Դամասկոս

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԴԷՄ ԴԱՏ ՄԸ

Թուականէս 6—7 ամիս առաջ Վեհ. Կաթողիկոսը Կուսակալ Թահսին պէյի միջոցաւ հին վանատունը պարպել տուաւ իրեն բնակութեանը համար. վարձակալ Ապու Չէյթ Նադիֆ պէյ Տ. Արիստակէս Վ.էն 10 գղ. ոսկի և 10 պանքնօթ առնելիք ունի՝ ըսելով, ասկից երկու ամիս առաջ զատ բացած էր Վեհ. Կաթողիկոսին դէմ՝ Պիրինճի Սուհ Մահքէմէսիին առջև. Նորին վեհափառութեան պաշտօնական փոխանորդը եղայ փոխանորդադրով մը, և զատը ամիսուկէս շարունակաբար վարեցի, հուսկ ուրեմն զատարանը որոշում տուաւ որ Վեհ. Կաթողիկոսը երդում ընէ թէ հանգ. Արիստակէս վրդ.ի պարտք ունենալէն և Ապու Չէյթի կատարած նորոգութիւններէն լուր չունի:

Եւ որովհետեւ Վեհ. Կաթողիկոսը այդ երդման որոշումը անտեղի գտաւ ու չընդունեց, և զատարանն ալ ըստ կանոնի վճռեց որ 20 ոսկի հատուցանենք՝ քանի որ չենք երդնուր: Մենք ալ վճիռը չընդունելով Պոլիս թէմիզ ըրինք:

Այս խնդրոյն մէջ բաւական աշխատեցայ երթալ գալով և շատ ալ յոգնեցայ: Ապա թէմիզէն զատը չահեցանք:

8 Յունիս 1918
Դամասկոս

ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ Տ. ՎԱՀԱՆ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ՀԱՄԱՐ

Այնթապցի Տ. Վահան քահանայ Կիւլտալեանի համար կուտակալ Թահսին պէյի թաղրի մատուցի. որ անոր վէսիգա մը չնորհուի, որպէսզի ժամանակի մը համար Տրայի կողմերը իւր գործերը անօրինելու համար երթայ ու դառնայ: Թահսին պէյ թաղրի լին վրայ հրամայած էր

«Վերելսին», սակայն փօրիս միւտիրին և այլք դժուարութիւններ յարուցած էին, որուն վրայ կուսակալը թաղրիրին տակը գրած էր «վերմէլի էֆէնտիմ», որով վէսիգան տրուեցաւ քահանային, որ իսկոյն մեկնեցաւ:

12 Յունիս 1918

Դամասկոս

Այս աւարի Ս. Զատիկին կուսակալ թահսին պէյին չէօրէկ և հաւկիթ նուէր զրկեցի: Երբ չնորհաւորութեան եկաւ Առաջնորդարան, Կաթողիկոսին, Օրմանեան Ս. ին և սինօղականաց ներկայութեան ինձ ուղղելով խօսքը Եսաւ. « Զիլնկիրեան էֆէնտի կէօնտէրալիյնիզ չէօրէկ վէ եուժուրթալար իչուն թէչէքքիւր իտէրիմ եուժուրթալարտան սէչտիմ վէ գօմանտան լիման բաշանըն քէրիմէսինէ հէտիէ կէօնտէրալիմ. Բասդալիա եուժուրթասը օլտուզու իչուն բէք չօգ մագպուլա կէչմիշ:

10 Մայիս

Առաջնորդարան

ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ Պ. ՅՈՎՆԱՆ ՔՈՒՍԲՈՒՍԵԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Սըհիյէ օնպաշտը Պ. Յովհան Քուսբուսեանի գրատոր խնդրանաց վրայ, այսօր մէնզիլ միւթէթիշի Միրալայ Պէհնէթ պէյին գնալով, զինքը Րայագէն բերել տալու խընդիր ըրի: Պէհնէթ պէյ անոր ատրէսը ուղեց, զոր գրելով մատուցի. կոչեց սէր թապիպ պէյը և ատրէսը յանձնելով անոր խնդրեց որ եթէ կարելի է հոս բերուի օնպաշին և զինուորական ծառայութիւն մը յանձնուի անոր:

Սէր թապիպ պէյը խոստացաւ հոս բերել տալու համար կարելին իգործ դնել, որուն դուրսը ես ալ հանդիպեցայ և միեւնոյն խնդիրը ըրի, որուն վրայ բժշկապետը իր խոստումը կրկնեց:

24 Յունիս 1918

Դամասկոս

ՀԱՅ ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԸ ԱԶԱՏԱԴՐՈՒՄԸ

Երկու շաբաթ առաջ թրքական ֆէրաճէյով Եդեսիացի տաան և հինգ տարեկան Պարգեւուհի անունով օրիորդ մը ներկայացաւ Առաջնորդարան, որ ըստ իւր պատմութեան թուրք հարիւրապետ մը 2-3 տարի առաջ Եդեսիայէն հետը բերած էր զինքը, և իբր սպասուհի կը ծառայէ Եդերանոր տանը մէջ, ուր կը գտնուէին հարիւրապետին եղբայրը, անոնց ընտանիքը և մայրերնին: Արդ եկած լինելով կը խնդրէր որ զինքը ազատուի:

Սոյն օրիորդը Աթ-Բաղար թաղը բնակող Եդեսիացի ընտանիքի մը խնամոց յանձնեցի Միրզօ անունով. սա երեք օր վերջը ներկայացաւ ինձ, և յայտնեց որ Աթ-Բաղարի գօմիսէր Հիլմի պէյը զինքը և աղջիկը տարաւ և քննեց ըսելով թէ օրիորդը ժամանակաւ իսլամ եղած է և թէ հարիւրապետին 9 լիրանոց ապարանջանը հետը տարած է, և յլն և յլն:

Իրաց այս վիճակին մէջ պաշտօնագիր մը զրկեցի մէրքէզ մէմուրը խկապէս ազնիւ Իզգէթ պէյին, որ քննելով աղնուարար ըսած էր թէ 12-13 տարեկան հայ աղջիկ մը իսլամ չի կրնար ըլլալ: Իզգէթ պէյ անցեալ տարի Ս. Երուսաղէմի սէր գօմիսէրն էր:

Այսպէս թէ այնպէս Տ. Յովհաննէս քահանային հետ պահալով զՊարգեւուհին զրկեցի քանիցս պաշտօնատունները ի քննութիւն, ըստ իրենց պահանջման: Հեռագիրներ տուին Եդեսիա և Հալէպ, թրքանալու խնդրոյն համար. հուսկ ուրեմն Իզգէթ պէյի վեհանձն ընթացքով Պարգեւուհին մնաց Առաջնորդարանիս տրամադրութեան տակ:

Գօմիսէր Հիլմի պէյ այդ խնդրոյն առթիւ երկիցս առաջնորդարան եկաւ գնաց:

25 Յունիս 1918

Դամասկոս

«Վերլիսին», սակայն փօրիս միւտիրին և այլք դժուարութիւններ յարուցած էին, որուն վրայ կուսակալը թաղրիրին տակը գրած էր «վերմէլի էֆէնտիմ», որով վերստին տրուեցաւ քահանային, որ խկոյն մեկնեցաւ:

12 Յունիս 1918

Դամասկոս

Այս աւարի Ս. Զատկին կուսակալ թահսին պէյին չէօրէկ և հաւկիթ նուէր զրկեցի: Երբ չնորհաւորութեան եկաւ Առաջնորդարան, Կաթողիկոսին, Օրմանեան Ս.ին և սինօղականաց ներկայութեան ինձ ուղղելով խօսքը ըսաւ. « Զիլինկիրեան էֆէնտի կէօնտէրտիլինիզ չէօրէկ վէ եռմուրթալար իչուն թէչէքքիւր խտէրիմ եռմուրթալարտան սէչտիմ վէ գօմանտան լիման բաշանըն քէրիմէսինէ հէտիէ կէօնտէրտիմ. Բասդալիա եռմուրթասը օլտուղու իչուն բէք չօգ մագպուլա կէչմիշ:

10 Մայիս

Առաջնորդարան

ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ Պ. ՅՈՎՆԱՆ ԲՈՒՍԲՈՒՍԵԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Սըհէյէ օնպաշըսը Պ. Յովհան Բուսբուսեանի գրաւոր խնդրանաց վրայ, այսօր մէնզիլ միւֆէթթիլի Միրալայ Պէհնէթ պէյին գնալով, զինքը Բայագէն բերել տալու խընդիր ըրի: Պէհնէթ պէյ անոր ատրէսը ուղեց, զոր գրելով մատուցի. կոչեց սէր թապիպ պէյը և ատրէսը յանձնելով անոր խնդրեց որ եթէ կարելի է հոս բերուի օնպաշին և զինուորական ծառայութիւն մը յանձնուի անոր:

Սէր թապիպ պէյը խոստացաւ հոս բերել տալու համար կարելին իգործ դնել, որուն դուրսը ես ալ հանդիպեցայ և միւստի խնդիրը ըրի, որուն վրայ բժշկապետը իր խոստումը կրկնեց:

24 Յուլիս 1918

Դամասկոս

ՀԱՅ ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԸ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄԸ

Երկու շաբաթ առաջ թրքական ֆէրաճէյով Եդեսիացի տաան և հինգ տարեկան Պարգեւունի անունով օրիորդ մը ներկայացաւ Առաջնորդարան, որ ըստ իւր պատմութեան թուրք հարիւրապետ մը 2-3 տարի առաջ Եդեսիայէն հետը բերած էր զինքը, և իւր սպասուհի կը ծառայէ եղեր անոր տանը մէջ, ուր կը գտնուէին հարիւրապետին եղբայրը, անոնց ընտանիքը և մայրերնին: Արդ եկած լինելով կը խնդրէր որ զինքը ազատեմ:

Սոյն օրիորդը Աթ-Բազար թաղը բնակող Եդեսիացի ընտանիքի մը խնամոց յանձնեցի Միրզօ անունով. սա երեք օր վերջը ներկայացաւ ինձ, և յայտնեց որ Աթ-Բազարի գօմիսէր Հիլմի պէյը զինքը և աղջիկը տարաւ և քննեց ըսելով թէ օրիորդը ժամանակաւ իսլամ եղած է և թէ հարիւրապետին 9 լիրանոց ապարանջանը հետը տարած է, և յլն և յլն:

Իրաց այս վիճակին մէջ պաշտօնագիր մը զրկեցի մէրքէզ մէմուրը իսկապէս ազնիւ Իզզէթ պէյին, որ քըննելով ազնուարար ըսած էր թէ 12-13 տարեկան հայ աղջիկ մը իսլամ չի կրնար ըլլալ: Իզզէթ պէյ անցեալ տարի Ս. Երուսաղէմի սէր գօմիսէրն էր:

Այսպէս թէ այնպէս Տ. Յովհաննէս քահանային հետ պահակով զՊարգեւունի զրկեցի քանիցս պաշտօնատունները ի քննութիւն, ըստ իրենց պահանջման: Հեռագիրներ տուին Եդեսիա և Հալէպ, թրքանալու խնդրոյն համար. հուսկ ուրիմ Իզզէթ պէյի վեհանձն ընթացքով Պարգեւունիին մնաց Առաջնորդարանի տրամադրութեան տակ:

Գօմիսէր Հիլմի պէյ այդ խնդրոյն առթիւ երկիցս առաջնորդարան եկաւ դնաց:

25 Յուլիս 1918

Դամասկոս

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՆՈՒԷՐ ՄԸ ՃԷՄԱԼ ՓԱՇԱՅԻՆ

1917 Դեկտեմբերին մէջ հրամանատար Մեծ Ճէմալ Փաշան Դամասկոսի Առաջնորդարանը Վեհ. Կաթողիկոսին և Սինոդականաց ալեքսիոթիւն տուաւ. 'ի մէջ այլ խօսակցութեանց՝ յայտնեց որ Վեհ. Կաթողիկոսը ոսկեայ և մինչևի դեղեցիկ տուփ մը իրեն նուէր ըրած է իր մէկ այլեքսիոթեան միջոցին. (այս նուէրը մեզմէ գաղտնի ըրած էր Երուսաղէմէն հետը բերելով). Օրմանեան Սրբազանն ալ ներկայ էր: Փաշան ուզեց հասկնալ թէ՝ այդ անթիւքա տուփը ի՞նչպէս Սուլթան Մահմուտէն վանք եկած ինկած է:

Դիտցողներս պատմեցինք թէ՝ յիշեալ տուփը Սուլթան Մահմուտի ձեռքի գործածածը լինելով, նուէր կուտայ իր մէկ սիրելի փաշային, Բիզա անունով. նա ալ կը նուիրէ Ստեփան փաշա Արսլանեանին և այս ալ կը բերէ Երուսաղէմ 1879-ին ու կը նուիրէ լուսահոգի Եռայի Պատրիարքին:

28 Յուլիս 1919

Դամասկոս

ՏԵՍՈՒՉ ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՄԱՆԸ

1917 Դեկտ. 31-ի իրիկունը հոգին աւանդեց Տ. Արիստակէս վարդ. Խաչատուրեան, որ տեսուչն էր Դամասկոսի: Ամսոյն 18-ին հիւանդանալով Առաջնորդական կնիքը ինձ յանձնած էր և նոյն օրէն սկսեալ անոր պաշտօնը կը շարունակէի արդէն:

Յաջորդ օրը, որ նոր տարի էր, փառաւոր յուզարկաւորութեամբ թաղեցինք: Վախճանումէն վերջ, սենեկի դրամարկղը կնքեցինք, եւ, Օրմանեան Ս. Տ. Պետրոս Եպս. և Տ. Գրիգորիս վրդ., կանխաւ ունեցածներուն ցուցակը պատրաստելէ ղկնի:

Վեհ. Կաթողիկոսը Պէյրութէն վերադարձին առանց սպասելու որ կնքատէրերը գան, աէրը ես եմ, ըսաւ ու կնիքները քակելով դրամարկղին մէջ գտնուած մօտ 200 լիրայ գդ. ի գումարը, որ մեծաւ մասամբ անգլիական և օսմանեան լիրաներէ կը բաղկանար, նաեւ երկու հատ ոսկի հին դրամներ, արծաթեղէններ, տուփեր, պատառքաղ և դգալներ արծաթեայ և այլ ինչ որ կար, առաւ գնաց:

Իսկ սենեկի բոլոր արժէքաւոր գոյքերը, գորգ ելն. ելն. յաջորդ օրը Մովսէս վարդապետ եկաւ և Վեհ. Կաթողիկոսին տարաւ:

Վանքի առօրեայ ծախքերուն համար կանխաւ յանձնաժողովոյ ձեռամբ ստացած էի տասն լր. օսմանեան, զոր հանգուցելոյն յուզարկաւորութեան և պարտքերուն համար գործածեցի. բայց այդ գումարը անբաւական եկաւ, որով ստիպուեցայ անձնականէս ծախսել: Իսկ յետոյ հետզհետէ Կաթողիկոսէն ստացայ մօտաւորապէս 7-8 օսմ. ոսկի:

Ս. Աթոռոյ կալուածոց կէսը գաղթական աղքատ ազգայնոց յատկացուած է, մէկ աւունն ալ Ս. Կաթողիկոսը կը նստի: Անցեալ տարուան Մուհարրէմի կալուածահաշուէն տակաւին կը մնայ Ս. Կաթողիկոսին մօտ 50-60 լիր. օսմ: Սոյն գումարը՝ հաշիւ ներկայացնելով բազմիցս պահանջեցի Կաթողիկոսէն, սակայն երբէք չուզեց տալ. մինչ վանքը եկամուտէ դուրի է գրեթէ և ես չարաչար կը նեղուիմ վանքի սովորական ծախքերուն համար, ու անձնականէս կը ծախսեմ ժամանակէ մը ի վեր:

19 Սեպտեմբեր 1918

Դամասկոս

ՏՍՐԱԳԻՐ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄ

Այսօր Սալէհիէյի մեծ Գարարկեանը գացի և ներկայացայ ընդհ. քննիչ Ալիի փաշային և յանուն Կաթողիկոսին խնդրեցի որ Մէնզիլէն 9-10 անունով մեզ տըրուած «էրզագ»ի պակասները, որոնք են՝ միս, աղ, փայտ, մոմ, ձիթախաղ ևլն. աւելցուին տրուածներուն վրայ. իսկ կրօնական ժողովոյ անդամներուն ծառայութիւն մատուցանող հինգ սպասաւորներն ալ աւելցուին ցանկին մէջ. ու փոխանակ 10ի 15 անձանց «էրզագ» տրուի որ կարօտ չի մնանք օտարութեան մէջ: Փաշան իսկոյն թիկնապահը կոչեց և զիս անոր հետ զրկեց ներքնայարկը լէվազիմաթ բէիսի Իպրահիմ պէյին որ ճէտլէլները նայի և խնդիրներս կատարէ: Իպրահիմ պէյ յայտնեց որ Վեհ. Կաթողիկոսը այդ մտքով թագրիր մը գրէ Ալիի Փաշային, որ ըստ այնմ խնդիրը տեղեկագրէ ի՛նչաղարէթ Երևտըրըմ գօմանտան փաշային և անկէ գալիք պատասխանին համեմատ տնօրինէ զարժանը. որովհետեւ, ըսաւ, ասկէ առաջ իրենք «էրզագ» կուտային ժողովականաց, օրտուն ի հաշիւ, իսկ հիմայ իրենք «էրզագ» կուտան և անպայման զրամը կստանան Երևտըրըմ օրտունիէն:

Ըստ այսմ ըանի՛ դալով Կաթողիկոսին պատմեցի խնդիրը:

26 Յուլիս 1918

Առաջնորդարան Հայոց Դամասկոսի

Այսօր վերստին դացի Գարարկեանը. ընդհանուր քննիչ Ալիի փաշան բանակ գացած էր. լէվազիմաթ բէիսի Իպրահիմ պէյ չէր եկած, ուստի ներկայացայ Էրքեանը հարպիւյէ բէիսի Վէլիլի Նուզհէթ պէյին, որ Ալիի փաշային գործերն ալ կը ըրէ փոխանորդաբար: Երիտասարդ սպայ մըն է և ընտի ըսնձ մը թուեցաւ ինձ:

Ծանօթ խնդիրը պատմեցի իրեն, որ ամիս մ'առաջ տեղի ունեցած էր և ապա կաթողիկոսին թագրիրը որ ես օրինակած էի, մատուցի իրեն, զոր կարդալէ զինի՛ թագրիրին տակը արձանագրեց, և ինձ ալ յայտնեց թէ՛ յաջորդ օր Իպրահիմ պէյի հետ խնդիրը կարգադրելով իսկոյն պիտի գրէ Երևտըրըմ օրտունիի գօմանտանին: Ասկէ քաջալերուելով յայտնեցի թէ՛ Մէնզիլէն չորս հինգ անգամ է, որ շաքարի տեղ փէքմէզ կուտան ամսական, ուստի, ըսի, եթէ կարելի է քանի մը անգամ շաքար տրուի:

Չայս ալ նշանակեց թագրիրին տակը և խոստացաւ Իպրահիմ պէյի կողմանէ գրել տալ ի մէնզիլ և յետոյ յայտնեց թէ մէկ շաբաթէն կրնամ իրեն և Իպրահիմ պէյին այցելել և երկու խնդրոց համար պատասխան ստանալ: Ասոր վրայ շնորհակալութիւն յայտնելով հրաժեշտ առի և մեկնեցայ:

30 Օգոստոս 1918

Դամասկոս

Այսօր, Սեպտ. 8, գնացի Գարարկեանը. Նուզհէթ պէյ և Իպրահիմ պէյ եկած չէին. ուստի սպասելով ունայն վերադարձայ:

Սեպտեմբեր 11-ին վերստին գացի, և զանոնք չի գտայ՝ հակառակ երկար սպասմանս:

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ - ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ՀՈԶԱԿՈՒՄԸ

Երկու տարի առաջ (1916 Օգոստոս) այս ամսոյն մէջ էր, որ կայսերական իրաւոյնով Սոյ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս, որ պատերազմին հետեանօք երուսաղէմ դըրկուած էր, երուսաղէմի Պատրիարք և Թուրքիոյ Հայոց Կաթողիկոս հռչակուեցաւ:

Նորին Ս. Օծութիւնը՝ Արդարութեան Գործոց Նախարարէն իր ընտրութիւնը ծանուցանող հեռագիրը պաշտօնադրով մը ինձ ղրկեց իբր Միաբ. Ընդհ. Ժողովոյ Ատենապետի, և ես ալ հեռագիրն ու պաշտօնադիրը ներկայացուցի Աղգ. Պատրիարքարանի Լիազօր Պատուիրակ Օրմանեան Տ. Մաղաքիա Սրբազանին և խնդիրը ծանուցանելով խնդրեց Միաբ. Ընդհ. Ժողով զուամարեցի և հեռագիրը կարդացի: Ընդհ. Ժողովը Կայս. իրաւունք և եղած ընտրութիւնն ու հաստատութիւնը ընդունեց, որոյ վրայ դիւանական արձանագրութիւնը պատրաստելով իբրեւ ատենապետ՝ ստորագրեցի և հաստատեցի:

Յաջորդ շաբաթ օրը, Պատր. Աթոռ բարձրանալու արարողութիւնը կատարուեցաւ ի Ս. Յակոբ. յետոյ հանդէսով Պատրիարքարան ելանք ուր ի դիմաց Միաբանութեան պատշաճ բանախօսութիւն մը ըրի խուն բազմութեան ներկայութեան: Յաջորդ առտուն, որ կիրակի էր, հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցի ի Ս. Յակոբ, և առաջին անգամ յիշատակեցի նորընտիր Կաթողիկոս-Պատրիարքը:

Ատկէ երեք չորս տարի առաջ ալ, Քրիստոսի Ս. գերեզմանին վրայ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցանելով՝ Հայոց նորընտիր ընդհանրական Կաթողիկոս Գեորգ. Ս. ԲԴԸ, առաջին անգամ ըլլալով, յիշատակած էի:

4 Օգոստոս 1918

Դամասկոս

ԿԻՂԻԿԻՈՑ ՆՈՐԱՆՏԻՐ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ
ՄԵԿԵՆՈՒՄԸ Ս. ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԷՆ

1902-3 ին Տ. Տ. Սահակ Սրբազան Սոյ Կաթողիկոս ընտրուեցաւ. անոր եկած շնորհաւորական գրերն ու հեռագրերը ինձի կը ղրկուէին ՚ի Ժառ. Վարժարան, որուն տեսուչն էի. բոլոր շնորհաւորականները հետզհետէ թարգմանելով և ամփոփելով «Քիւզանդիտն» լրագրին կը ղրկէի ՚ի հրատարակութիւն. որուն համար փոստի կառուոր ծախք մըն ալ ըրի:

Մեկնելու մօտերը ուզեց նորընտիր Կաթողիկոս իր պաշտօնավարութեան տեղեկագիրը կարդալ յատեան Միաբ. Ընդհ. Ժողովոյ: Այդ միջոցին Միաբանութիւնը երկու կուսակցութեանց բաժնուած էր՝ հաշուեպահանջ և հաշուեխոյս անուանց տակ. լսած էր Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս որ քսան և հինգ հաշուեպահանջները ուստած են Ընդհ. Ժողովոյ մէջ իրեն համար պարտաւանաց քուէ տալ. ուստի անուղղակի միջոցներով ինձ զմեջ որ դրաւոր բան մը պատրաստեմ և որպէս ատենապետ կարդամ Ընդհ. Ժողովոյ մէջ: Դիրք պատրաստեցի որուն միաքն էր թէ Ս. Աթոռը իրմէն ազգին կը նուիրէ Կաթողիկոս մը որ պիտի երթայ բաղմիւ Ս. Ներսէս Շնորհալիի Աթոռ, և ին. Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս շատ հաւնեցաւ դրուածքը:

Ընդհ. Ժողով չի զուամարում, հաշուեպահանջները ժամէն աւելի աշխատելով հալիւ կարողացայ հաճողի որ իրենց մտադրութեանն ետ կենան: Ժողովը զուամարուեցաւ. Կաթողիկոս իրեն տեղեկագիրը կարդաց, և ալ պատրաստած գիրս կարդացի և ապա Ընդհ. Ժողովոյ շնորհակալութեան քուէն խնդրեցի: Ժողովը յոսնկայ Նախագահ Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքին հետ ձեռամբարձ շնորհակալութիւն յայտնելու: Ընդհ. Ժողով Տ. Տ. Սահակ

3883-89

Կաթողիկոս փոխադարձ չնորհակալութիւն յայտնելով՝ մեկնեցաւ ժողովարանէն, և ժողովը սկսաւ իրեն օրակարգի խնդիրներով զբաղել:

Սոյն պաշտօնական դործողութիւնները և գրաւոր ճառ օրինակելով զրկեցի «Բիւզանդիան»ին որ իսկոյն հրատարակեց ամբողջութեամբ:

Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս խնդրեց ինձմէ որ գրաւոր ճառս ատենադրութեան մէջ անցնի: Բան մը որ արդէն պիտի լինէր:

Նաև խնդրեց ինձմէ որ նոյն ճառիս մէկօրինակը իբրև Ատենապետ ստորագրելով իրեն յանձնեմ. զայն ալ կատարեցի, զոր տարիներ յետոյ «Մանգումէի Էֆփեար»ի մէջ հրատարակուած տեսայ վերստին:

4 Օգոստոս 1918

Դամասկոս

Սոյն օրերուն մէջ և անկէ առաջ Ս. Կաթողիկոսը ստէպ ինծի սեղանակից կ'ըլլար 'ի Զամ-թաղ: Վերջին սեղանին վրայ ըսաւ. «Կ'ուխտեմ որ եթէ Սիս գաք, առաջին անգամ Ձեր ճակատը պիտի օծեմ իբր Եպիսկոպոս»:

Սիս երթալէն քիչ վերջը, Ս. Կաթողիկոսը ինքնագիր նամակաւ մը փախաք յայտնեց, որ Ատանայի կամ Հալէպի առաջնորդ ընտրել ապ զիս, բայց Ս. Աթոռը չուզեց զրկել:

4 Օգոստոս 1918

ՊԱՏՐ. ՓՈԽԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՈՆՍ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

ՏԻՄՈԹԷՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՐԱԳԱՆ

Ութը տարի առաջ 'ի Պոլիս Երուսաղէմի Պատրիարքական Փոխանորդի պաշտօնը կը վարէի, և ատկէ մէկ երկու տարի առաջ Երուսաղէմատան ետեւները և

Ենի-Պարուի մօտերը տան մը մէջ կը բնակէր Տ. Տիմոթէոս Ա. Եպիսկոպոս Սափրիչեան՝ ծերացած և յառաջացած տարիքի մէջ. գրեթէ աղքատօրէն և զրգլեակ զգեստներով կ'երևէր և կ'ապրէր: Նորին Սրբազնութիւնը ատենով Երուսաղէմի միաբանը լինելով՝ Եթովպիա (Հապէշիստան) ճամբորդած էր Տ. Սահակ Եպիսկ. Բաբերդցիին հետ, և «Երկամեայ պանդխտութիւն 'ի Հապէշիստան» անուն զրքին հեղինակը եղած: Սրբազանը խեղճ վիճակաւ մերթ Երուսաղէմատուն կուգար, և ես յանուն Ս. Աթոռոյ պարբերաբար դրամական նպատակներ կուտայի. բայց Պատրիարքարանը չէր ուզեր օգնել բնաւ:

Օր մը Նորին Սրբազնութիւնը ինծի բերաւ յանձնեց իրեն Եպիսկոպոսական ասային արծաթեայ դուխը և Երուսաղէմի Ս. Աթոռոյն պատկանող մատակարարական հաշուետուներ, զորս իրեն խնդրանք 'ի Ս. Աթոռ զրկեցի, կանխաւ յանձնելով իրեն 2 գաղ. ոսկւոյ նուէր մը 'ի միսթարութիւն:

Յետ ժամանակաց վախճանեցաւ Տ. Տիմոթէոս Եպիսկ. կարօտ վիճակի մէջ, եթէ ո՛չ անօթի:

Ասոր օրինակները չատ եղած են. ասկէ կրնանք հետեւցնել որ՝ հասարակաց այն խօսքը թէ՛ «եկեղեցականը կարօտ և անօթի չի մեռնիր», անխմատ խօսք մըն է բաղմիցս:

Այս առթիւ հարկ կը համարեմ յիշատակել թէ Տ. Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարք Վեհապետեան մերթ ընդ մերթ Երուսաղէմէն ինծի առանձինն կը գրէր մի քանի ծանօթ և անկեալ ընտանիքներու նպատակներ տալ իւր հաշուին, որոնց պարբերաբար կուտայի 5 կամ 10 լիրա միանգամայն. որպիսիք են հրապարակադիր և պատմագիր Մարկոս Էֆ. Աղաբէկեան, Կարնոյ երեսփոխան Մկրտիչ Էֆ. Խաչիկեան, ևլն. ևլն. որոնց մականունները մոռցած եմ:

12 Օգոստոս 1918

Դամասկոս

« ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ » ԹԵՐԹԻՆ ՓԱԿՈՒՄԸ

Օսմանեան Սահմանադրութեան հաստատութենէն 2-3 տարի առաջ էր, այն է՝ 1906 թուականին, որ «Բիւզանդիոն» լրագիրը խափանուեցաւ և գրեթէ խաւառ պիտի ջնջուէր արտօնութիւնը տպագրական տեսչութեան կողմանէ։ Պատճառն էր Լոնտոնի մէջ բեմադրուած «գրախտ»ի ներկայացման նկարագրութեան թարգմանութիւնը, ըստ որում գրախտը կը ներկայացնէր Հայաստանը, զոր թշնամիք «Բիւզանդիոնի» ընդարձակ տեղեկագրով մը ներկայացուցած էին Ներքին Գործոց Նախարար Մէմուտ Փաշային։ Այս ցաւալի դէպքին վրայ Բիւզանդ Քէչեան էֆէնտին և իւր որդիք կը դիմեն օրուան պատրիարք Օրմանեան Ս.ին և Նորատունկեան Գաբրիէլ էֆ.ին և անոնց օգնութիւնն ու միջնորդութիւնը կը խնդրեն. անոնք կը խոստանան «Բիւզանդիոն»ի վերաբացման արտօնութիւնը ձեռք բերել վերապիս։

Մինչ այս մինչ այն, քսան և հինգ օր կ'անցնի և արդիւնք մը չեն տեսնար, հակառակ անոնց խոստումներուն։ Ուստի որդին Պ. Պարոյր՝ Տ. Մատթէոս Վ. Գալղզեանի և Աբրահամ էֆ. Ալվազեանի հետ ինձ եկաւ լալով և խնդնեց որ ես միջնորդեմ Շէյխ—Իւլ—Իսլամ Մուհամմէտ Ճէմալէտին էֆ.ի միջոցաւ, Նախարարաց Խորհրդոյն մօտ պատմելով որ Պարոյրի մօրաքոյրը իրենց պատմած է թէ նա Շէյխ—Իւլ—Իսլամ էֆ.ի տունը մօտիւթրա ըլլալով հարէմէն լսած է թէ Նորին Բարձրութիւնը չատ համակրանք ունի Երուսաղէմի Փոխանորդին հանդէպ, նկատելով զայն համեստ և պարկեշտ պաշտօնեայ մը։ Ահա ասոր համար իմ օգնութիւնս և պաշտպանութիւնս կը խնդրէ լրագրին վերաբացման համար։

Սոյն խնդրանաց վրայ, նոյն օրը Շէյխ—Իւլ—Իսլամին գացի և խնդիրը պարզեցի, որ 3-4 օր չարունակ

աշխատեցաւ և իմ միջոցաւ խնդրոյն վիճակին վրայով «Բիւզանդիոնէն» տեղեկագիր կամ ծանուցագիր մը ուղեց և զայն յանձնեց Ներքին Գործոց Նախարար Մէմուտ Փաշային և վերջապէս ինծի տուած խոստման համաձայն «Բիւզանդիոն»ի վերաբացման հրամանը հանեց չորրորդ օրը և թերթը հրատարակուեցաւ խոյն։

Տարիներ անցնելէ վերջ «Բիւզանդիոն» հրատարակեց թէ Օրմանեան Ս.ի աշխատութեան շնորհիւ վերաբացուած էր իրեն թերթը, ուրացում մը իմ չարաչար աշխատութեանս։

Իմ գիմումս խոյն նամակաւ մը ծանուցի և աւետեցի Բիւզանդ Քէչեան էֆ.ի Պարոյր սրբույն թէ Շէյխ—Իւլ—Իսլամ էֆէնտին խոստացած է թերթը անպատճառ հրատարակել տալ։

Նոյն իսկ իրենց խնդրանաց վրայ Տ. Տ. Յարութիւն Պատրիարք հօր ալ գրեցի, որպէս զի Սուլթանին գիտութիւնը հայցէ գրաւորապէս։

15. Օգոստոս 1918

Դամասկոս

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՍ ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՄԷՋ

1917 Դեկտ. 18-էն իսկ Դամասկոսի Առաջնորդութիւնը ստանձնել հարկ եղաւ ինձ, այն օրէն սկսեալ վանքին և կալուածական հողերէն զատ՝ հայ գաղթականաց, — որոնց թիւը 20-25 հազարի կը հասնէր, — ամեն կերպ դիմուքներուն ստիպուած էի դո՛հացում տալ ըստ կարի թէ կառավարութեան մօտ և թէ զինուորական իշխանութեան։ Յարատե գրամական հէվալէներու քննութեան և վաւերացման դործը, բըղձմանտէ նամակաց և հեռագիրներու իրենց տէրերուն յանձնումի դործը վրաս ծանրացած էր, երբեմն գլուխ քերելու ժամանակ իսկ

չունէի: Աղքատաց ամենօրեայ ողորմութիւն բաշխելու դժուարին գործը ինձ կը պատկանէր, իսկ կիրակէ օր Աղքատախնամին ձեռօք կ'ըլլար: Երբ իմ ներկայութեան ներս էր, շատ կիրակիներ ստիպուած էինք Ս. Պատարագի միջոցին դուրսը պնակ դնել Աղքատախնամին հետ և հաւատացելոց ողորմութիւնը հաւաքել յանուն աղքատաց և կարօտելոց, որոնց թիւը քանիմը հազարներու կը հասնէր:

Իսկ երբ Մարտի սկիզբը հայերէն սկսան զինուոր գրել, անկէ մինչև ցայսօր ստիպուած էի զինուորական ընտանեաց վէսիգայով հաց տրուելու համար շահատէթ-նամէներ տալ յետ քննութեան, և տակաւին ասոր նման շատ տեսակ վկայականներ տալը վրաս ծանրացած էր: օրինակ՝ օրէ օր շատցող հիւանդները զանազան հիւանդանոցներ դնել տալ վկայագրով մը, օրական երբեմն մինչև քսան թիւը հասած ննջեցեալները թաղել տալ պարտաւոր էի, որոնք մեծաւ մասամբ նոթի կը մեռնէին:

Ս. Եկեղեցւոյ գաւիթը և ալլուր ժողովուած ըստուար թուով անօթի գաղթականներու ստիպուած էի հաց ապուր և ողորմութիւն բաշխել երբեմն Աղքատախնամին հետ և երբեմն ալ մինակա: Այս և ասոնց նման գործերը ստանձնած էի առանց թոշակի և վարձքի. հէվալէներէն եկած քանի մը հարիւր զրուշ եկամուտը պրագրին կուտայի, իսկ անկէ ամսական 50 զրուշ ալ Աղքատախնամին: Ինձ հաղիւ կը մնար մերթ ամիսը 5 կամ մինչև 7 մէճիտի գումար մը:

Խղճի պարտականութիւնս լիովին կատարեցի, և երբեմն քան զչափն կարողութեանս, գոհ եմ որ Աստուած կարողութիւն տուաւ ինձ աշխատելու: Ոչ ոքէ գնահատութիւն չեմ սպասեր:

24 Սեպտեմբեր 1918

Դամասկոս

Մերձ երկու ամիս առաջ Թահսին պէյին տեղ Րիֆաթ պէյ Խարբերդի կուսակալը Դամասկոսի կուսակալ եկաւ: Կաթողիկոսին հետ բարի գալստեան այցելութիւն տուինք, հանդիսական օր մըն ալ պաշտօնական այցելութիւն տուինք:

Այնուհետև Նորին Ս. Օծութիւնը քանիցս այցելութեան գնաց և չի կրցաւ տեսնուիլ, մարդ զրկեց և ժամագրութիւն ուզեց և քանիցս թէ՛ տունը գնաց և թէ՛ պաշտօնատունը, և դարձեալ չի կրցաւ տեսնուիլ: Տասն և հինգ օր առաջ քարթ մը գրեց և զրկեց և ըստ տըրուած ժամագրութեան գնաց, և դարձեալ ունայն վերադարձաւ:

Երէկ ես անձամբ վիլայէթ գացի, և այս խնդրոյն համար խօսեցայ և ժամագրութիւն խնդրեցի Կուսակալէն, որ ի պատասխանի յայտնեց թէ՛ երկու օրէն գուրպան պայրամ է, ինքը արդէն փոխադարձ այցելութեան ալ եկած չէ Կաթողիկոսին. ուստի, ըսաւ, պայրամին երրորդ կամ չորրորդ օրը ինքը անձամբ պիտի այցելէ Կաթողիկոսին և երկարօրէն պիտի տեսնուի:

Ըստ այսմ բանի-գալով Կաթողիկոսին պատմեցի:

2 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Անցեալ տարի Նոյմ. 11-ին երբ երուսաղէմէն սիւնօղականներս տարագրուեցանք ի Դամասկոս, անդամներէն Տ. Տ. Ստեփաննոս և Գիւտ Եպիսկոպոսները և Տ. Դաւիթ Մ. Վարդապետը յերուսաղէմ պահել տուաւ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս. կրնար զիս ալ պահել տար իբր նախանդամ Միաբանութեան, բայց զիս վերցնել տուաւ. որովհետեւ Գիւտի և Մաքսուտեան Ղեւոնդ վարդապետին հետ համախորհուրդ՝ զիս հետը հանեց, որ անոնք

իրեն պահեն Պատրիարքական Աթոռը, և ես ալ հոն Միաբանութեան հետ միանալով իրեն հակառակ բան մը չընեմ: Այս առթիւ հարկ է հոս յիշել թէ՛ Ս. Կաթողիկոսը պաշտօնիս մէջ ձեռք բերուած յաջողութիւնները, զոր կը պատմէի իրեն, կը ծաղրէր միշտ, և կարծես նախանձու ախտէն բռնուած՝ զիս վարկարեկ ընելու ջանք մը և միտք մը ունէր:

20 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

ՀԱՅ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ ԱԶԱՏ ԱՐԶԱԿՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ

Սեպտ. 17, 18 և 19-ին անդիակական և արարական զօրաց կողմէ Դամասկոս գրաւուելէն զկնի՝ Օսմ. բանակի հայ սպաները մեծաւ մասամբ մնացին քաղաք և կը վախճային թէ պատերազմական զերի պիտի նկատուին. ուստի ասոնք ինձ գիտած լինելով, որ անոնց համար կառավարութեան մօտ միջնորդեմ, իրիկուն մը կուսակալութեան դուռը գացի Շիւքրի փաշան տեսնելու. նա հոն չէր, տունը գացի կառքով, հոն ալ չէր. ուստի Շէրիֆ Նասրի փաշային գացի, որ մեծ Շէրիֆ Հիւսէյին Սուլթանին որդին է. միւս մեծ որդին է էմիր Ֆէյսալ: Նասրի պէյ սիրով և մեծարանօք ընդունեց զիս. նախ՝ իրենց բանակներուն տարած յաղթանակին համար Հայ ազգին շնորհաւորութիւնները մատուցի՝ սրտազինս և ապա՝ հայոց ազգին վրայ իշխանութեան հովանաւորութիւնը և պաշտպանութիւնը խնդրեցի: Նա ի պատասխանի յայտնեց թէ՛ Հայոց Ազգը ամէնուրեք պիտի վայելէ իրենց պաշտպանութիւնը և քաջալերութիւնը իրաւամբք և արդեամբք. որուն համար շնորհակալութիւն յայտնեցի:

Հայ հարիւրաւոր սպայից համար ազատութիւն խնդրեցի, որ չի նեղեն զանոնք. առ այս պատասխան տուաւ թէ զամենքն ալ կրնամ իրեն ներկայացնել, որպէսզի վէսիգա տայ անոնց. սակայն ես փափաք յայտնեցի որ իրեն նեղութիւն չըլլայ, այլ երկրորդական պաշտօնեայ մը կատարէ այդ գործը. ուստի ըսաւ, Բիգա փաշան թո՛ղ տայ վէսիգաները: Ասոր վրայ հրաժեշտ առնելով մեկնեցայ:

Աստ հարկ կը համարեմ յիշել որ Շէրիֆը վրանաւորնակ արաբացւոց ոճով սուրճ հրամցնել տուաւ ինձ:

20 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Այսօր երկուստան մը հայ սպաներ հետս առնելով Կուսակալութեան դուռը գացի և անսնուեցայ Բիգա փաշային հետ վէսիգայի խնդրոյն համար. Նորին Վսեմութիւնը յանձնարարեց, որ կեդրոնական հրամանատարին տանիմ զանոնք, որ արձանագրէ, որպէսզի չի նեղեն և որպէսզի ի պահանջել հարկին պաշտօնի կոչուին. սակայն անկէ մեկնելէ զկնի հայ սպայք չուղեցին արձանագրել:

Նորին Վսեմութեան խնդիրը ըրած էի արդէն և Եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ գտնուած երկու հարիւրի մօտ հայ զինուորներուն և փողսըր մնացած 60-70 ի չափ ընտանիքներուն զետեղման և սննդեան համար, ես նոր խորհրդով գովաւէր միւսիրիին և պէլէտիէյի բէյիսին մօտը երթալով խնդիրը պարզեցի, որոնք խոստացան զետեղել զանոնք հետզհետէ և հոգալ ըստ կարի անոնց սնունդը: Ուստի այսօր եկան պաշտօնեայք և հարիւր զինուոր տարին. զոր պիտի աշխատցնեն և սնուցանեն: Մնացեալներն ալ յաջորդաբար պիտի տանին:

21 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Մոռցայ յիշել վերը թէ պէլէտիյէի գլխաւոր մէկ պաշտօնեան՝ Հասան պէյ, ինձ հասկցուց որ արարական կառավարութիւնը թրքականին չի նմանիր. իրենց համար իսլամը և քրիստոնեան հաւատար են, և ասոր գեղեցիկ օրինակ մը բերաւ, թէ՛ օր մը Հաղբէթը Մուհամմէտի մարդիկները անոր կ'ըսեն, որ մինջև յե՞րը այս քու զրացի եբրայեցիին պիտի ներես՝ անպատիժ թողլով, մինչ անիկա շարունակ չարիք կ'ընէ քեզ և տնեցիներուդ. — Ասոր պատասխան կուտայ Հաղբէթը Մուհամմէտըսելով «կրնամ մտածել եբրայեցիին ըրած նախատինքներուն համար պատժել զայն, քանի որ իմ զրացիս է»:

21 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

ՀԱՅԵՐՈՒ ԶԻՆՈՒՈՐԱԳՐՈՒՄԸ

Այսօր ըստ կանխաւ եղած զրաւոր զեկուցման՝ գնացի կուսակալութեան դուռը, ուր պիտի տօնուէր Սուլթան Հիւսէյնի խալիֆայութիւնը հանդիսաւորապէս: Ժողովուած էինք ամէն ազգաց հոգեւորականներս. սակայն քիչ վերջը Ալի Ռիզա փաշան մեզ գալով յայտնեց թէ էմիր Շէրիֆ Ֆէյսալ տկար լինելով երկուշարթի օրուան յետաձգուած էր հանդէսը. ուստի ըսաւ՝ հաճեցէք նոյն օրը այս ժամուն հրամմել:

22 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Այսօր կէս օրին Մուպաշիրը պաշտօնագիր մը բերաւ, որ կը հրամայէր թէ բոլոր հայ զինուորները և սպաները աչքէ պիտի անցնէ Ալի Ռիզա փաշան. ուստի կը յանձնարարէր վաղը ժամը 7-ին (Ը.Ե) բոլորն ալ ե-

կեղեցին խմբել տալ և ապա իրեն ալ իմացնել, որ անձամբ դայ և աչքէ անցնէ:

Այս մտքով գիր մը գրեցի և կնքելով մուպաշիրին լանձնեցի, զոր առաւ տօրաւ:

22 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Այսօր գաղղիացի սպայ մը ևս եկաւ Առաջնորդարան և յայտնեց թէ բոլոր հայ զինուորները խմբելու է տեղ մը, որպէսզի զինուոր արձանագրէ զանոնք. և յետոյ այս հայ զինուորները պիտի անցնին, ըսաւ, հայկական դունդերուն շարքը:

22 Սեպտ. 1918

Դամասկոս

Այս առաւօտ հայ սպաներն ու զինուորները Ս. Նկեղեցւոյ դաւիթն ու Առաջնորդարանը լեցուած էին. ուստի գնացի որ Ալի Ռիզա փաշան հրաւիրեմ, ճանապարհին կառքով պատահեցան ինձ երեկուան սպան, զարիթէն Մէրսիյէ և Բիզանի ու հետեորդ մը, որոնք իջնելով կառքէն հասկըցուցին ինձ թէ իրենք Ռիզա փաշային քովէն կուգան և հարկ չէ մնացած ինձ անոր երթալու, ըստ որում անոր կառքիւք գործը իրենք պիտի կատարեն: Ընտանապարհին պատմեցին թէ տեղական հայ զօրքերէն և սպաներէն, որոնք որ թրքական բանակէն մնացած են, զօրք պիտի գրեն, կամաւոր լինելու պայմանաւ, որպէսզի բանակներուն մէջ գտնուած հայկական երեք վաշտ զինուորներէն զստ թերի մնացած մէկ հայ վաշտն ալ լրանայ, որոնք ամէնքն ալ գաղղիացի հրամանատարի մը հրամանին տալ կը գործեն՝ գաղղիական զօրքի տարագով, և թէ ասոնք միացեալ բանակներուն հետ սլաքի պատերազմին Կիլիկիոյ կողմերը թուրքիոյ դէմ, որպէսզի Կիլիկիան ազատեն, ուր պիտի կազմուի զուտ հայկական կառավարութիւն մը, միացեալ Հայաս-

տանի հետ: Առաջնորդարան հասնելով յետ պատուասիրութեան՝ սպան նոյնը կրկնեց ամենուէն, սրտնք ժամանակ խնդրեցին խորհրդակցելու և ապա Վրթոթորի 0/թէլը երթալ պատասխան տալու համար իրեն: ասոր վրայ փոխադարձ ծափահարութեանց մէջտեղ մեկնեցան, իրենք ալ «կեցցէ Հայաստան» զոչելով:

23 Կադմբ. 1918

Այսօր Տ. Յովհաննէս քահանային հետ գնացի Մէրքէզ Գօմանտանիին և յայտնեցի որ հայ կալանաւոր սպաներ կան, նաև զինուորներ, ու անոնց արձակուրդը խնդրեցի: Նա 'ի պատասխանի յայտնեց, որ հայերն ու արաբները ա՛յսքան ժամանակ գերի էին, հերիք չէ՞ անոնց գերութիւնը. ո՛չ մէկ հայ կալանաւոր պէտք չէ ըլլայ երբեք. և միեւնոյն ժամանակ երկու հայ սպաներ եկան ներկայացուցին իրենց խնդրագրերը, որոնց գործը իսկոյն կարգադրեց: Հսելով որ զիմացի օթէլը գերի թուրք սպայից հետ երկու հայ սպաներ կան, իսկոյն արձակման հրաման տուաւ, նաև ինձ ալ ըսաւ թէ՝ ո՛ւր ուրեք որ հայ զինուոր և սպայ կալանաւորներ կան, ցուցակը շինեմ և տակը ստորագրեմ և կնքելով իրեն զըրկեմ, որ զանոնք իսկոյն արձակել տայ. նաև մերձակայ օթէլին մէջ կալանաւոր հինգ սպաներուն համար ըսաւ թէ՝ երթամ և անոնց անունները իրեն զըրկեմ, որ զանոնք ալ արձակէ, գնացի և դժբախտաբար ոչ ոք գտայ:

ԷՄԻՐ ՖԷՅՍԱԼԻ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Անկից մեկնելով գնացինք Կոստակալութեան դուռը և մեծ սրահին մէջ ընդունուեցանք, ուր հետզհետէ ազգաց հողեւոր պետերը ժամանեցին: Սրահին ճակատը Սուլթան Հիւսէյնի պատկերը կախուած լինելով՝ տակը գրուած էր այսպէս «Սուլթան Էլ Կադմբ ու Խալիֆա»

իւլ միւսլիմին մեզմեզ ու սէյիսէնա Կասուքան իւլ շէրիֆ Հիւսէյին Նասուլլան». սպասեցինք գրեթէ երկուք ու կէս ժամ, մինչև որ եկաւ Նորին Բարձրապատուութիւնը՝ դահաժառանգ Էմիր Ֆէյսալ՝ որ ողջունելով զամենքս ոտքի կեցաւ. իսկոյն Միւսթի Էֆէնտին գլխաւոր իւլէմաներով եկաւ, ամէնքն ալ շնորհաւորեցին և ձեռքը համբուրելով մեկնեցան:

Նստաւ Շէրիֆը և նստանք ամենքս ալ ու սկսաւ տասը վայրկեան խօսիլ արարերէն. խօսքին իմաստը այս էր «Աստուածային օրհուլութեամբ մեր յաղթական բանակը զրաւեց Դամասկոսը և ուրիշ շատ տեղեր. յանուն իմ Սուլթան և Խալիֆա հօրս՝ կը յայտնեմ, որ մեր յաջողութիւնը՝ արարական բոլոր ազգաց, քրիստոնէից, իսլամաց և հրէից համերաշխութենէն և միութենէն յառաջ եկած է, և այս ցանկալի միութեամբ կը յուսանք մեր պետութիւնը հաստատուն հիմերու վրայ գնելով զօրացնել, ընդարձակել և ամրացնել. մեզ համար, ըսաւ, իսլամ, քրիստոնեայ և մուսէվի հաւատար են, ու այս երեքին կրօնքներն ալ նուիրական և սուրբ են մեզ համար: Եղբայրութիւն, հաւասարութիւն և արդարութիւն մեր նշանաբանը պիտի լինին, և անոնցմով պիտի առաջնորդուինք դէպի կատարելութիւն, և ինչ. Աստուած օրհնէ մեր ամենուս ձեռնարկը և յաջողութիւն պարգեւէ, ըսելով խօսքը կնքեց և նստաւ»:

Պալատական սպասաւորք արարական ոճով սուրճ և սիկատ հրաւոյտեցին մեզ և յետոյ Շէրիֆը կրկին քանի մը խօսքեր ըրաւ, անկից վերջ տոքի ելանք: Յունաց Դրիդսթիոս Ս. Պատրիարքը արարերէն շնորհաւորական մաղթանքներ ըրաւ, նոյնը կրկնեցին միւս քրիստոնեայ հասարակութեանց հոգեւոր պետերը՝ իմ տեղի տալու համար, որովհետեւ արարերէն չէի դիտեր. սա՛յայն նայեցայ որ կուսակալ Ռիզա Բաշան աչքով նշմար կ'ընէ ինձ. ան Շէրիֆին զիմացն էր, ես ալ Շէրիֆին մօտն էի, ուստի

դառնալով փաշային՝ ըսի «Արապճա պիլմէմ. թիւրքձէ սէօյլէմէյէ մէճպուրըմ լուծֆէն թէրճէմէ իտինիզ» «Շէրիֆէ տէօնին. թիւրքձէ պիլիր», ըսաւ փաշան:

Ասոր վրայ Շէրիֆին դարձայ խօսելու, որ ընդհատելով խօսքս՝ ըսաւ. «թիւրքձէ աննարըմ. թիւրքձէ սէօյլէ. էրմէնիլէր տէ աղ էզիլմէտիլէր, նասըլ քի արապլար»: Համառօտ խօսեցայ, միտքս այն էր թէ՛ պատմութենէն քաջ գիտենք որ արաբական պետութիւնը ժամանակաւ շատ ընդարձակ և շատ մեծ էր, իւր կառավարութիւնը իրեն նշանաբան ունէր արդարութիւնը, իրեն մէջ գիտութիւնը և իմաստութիւնը կը ծաղկէր և կը յառաջանար, և ինչ ուստի յանուն Հայոց աղգին կ'աղօթեմ, որ բարձրեալն Աստուած մեր նոր Սուլթանին և խալամայ խալիֆային երկար կեանք պարգեւէ. նոյնը կը կրկնեմ գահաժառանգ Շէրիֆին համար, որ ներկայ է, նաև բանակին յաջողութիւն և յաղթութիւն մաղթելով, նորակազմ արաբական պետութեան բարգաւաճութիւն և հաստատութիւն յերկնից կը մաղթեմ»: Ներկայք «ամէն»ներով մասնակցեցան, ինչ որ կը պակսէր միւսներուն:

Ապա ամէնքս ալ Շէրիֆին ձեռքը սեղմելով՝ հրաժեշտ առինք ու մեկնեցանք:

24 Սեպտեմբ. 1918
Դամասկոս

Ըստ կարգադրութեան կեդրոնական ալ.ար հրամանատարին՝ այսօր, առտուն, հարիւրի մօտ հայ սպայից և զօրաց վէսիգաները ստորագրեցի և կնքեցի: Տակաւին քանի մը հարիւր հոգիներ կան, անոնց վէսիգաներն ալ կէս օրէն յետոյ, վաղը և միւս օր պիտի ստորագրեմ և կնքեմ:

25 Սեպտեմբ. 1918
Դամասկոս

Նկատելով որ վէսիգա առնող հայերէն ոմանք թըրքաց կը ծախեն իրենց վէսիգաները, կեդրոնական հրամանատարին գացի և խնդրեցի, որ այդ մասին պատասխանատու չլլալու համար ինքը տայ վէսիգաները՝ յետ քննութեան քահանային, զոր ամէն օր իրեն պիտի զըրկեմ առաւօտէն մինջև երեկոյ. սակայն նա չընդունեց առաջարկս և ըսաւ, որ լաւ քննեմ և ապա վէսիգա տամ, և եթէ ըսաւ «թիւրքի վէսիգա տրուի, դձեղ իշխանութիւնը պատասխանատու պիտի ճանչնայ», ուստի որոշեցինք երկու քահանայ գնել գրադրին սենեակը, որ անոնք քննեն հայերը և ինձ ներկայացնեն, որ ըստ այնմ վէսիգաները ստորագրեմ և հաստատեմ:

Ապա գացի հաքիմ կամ վալի Ալի Ռիզա փաշային խնդրելու, որ բերդարդել հինգ վեց հայ սպաները արձակել ապ. նաև 10-15 հայ դաղթական ընտանիքները, որոնք փողոցը մնացած են, տուն մը տեղաւորել տայ: Փաշան միւղաքերէի մէջ էր, և յանկարծ մեծ Շէրիֆէն ստիպողական հրաման եկաւ և աճապարանքով ձգեց գնաց, որով ժամ ու կէս ունայն սպասելէ վերջ վերադարձայ:

25 Սեպտեմբ. 1918
Դամասկոս

Հայ կամաւորները արձանագրող դաղղիացի Գարիթէն Մէրսիէյին գիր մը գրեցի թէ երեք հարիւր հայեր գրուած են և լուծկական քննութեան կ'սպասեն. նա գրով մը պատասխանեց թէ՛ յետ միջօրէին պիտի գան. որ ինչպէս ալ եկան և սկսան քննութեան:

25 Սեպտեմբ. 1918
Դամասկոս

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ Կ'ԱՅՅԵԼԷ ԷՄԻՐ ՖԷՅՍԱԼԻՆ

Երեկ առաւօտուն Ս. Կաթողիկոսը առնելով Այրիկի լիազային տարի վիճակէթ. փոքր ինչ տեսնուելով գնացինք և ներկայացանք մեծ Շէրիֆ Էմիր Ֆէյսալին, մեզ հետ ներկայացաւ նաև Երուսաղէմի յունաց Դամիանոս Ս. Պատրիարքը երկու եպիսկոպոսներով: Շէրիֆը պատուով ընդունեց զամենքս և սուրճով մեծարեց: Ս. Կաթողիկոսին խօսածները թուրքերէնի թարգմանեցի, միտքն այն էր թէ 'ի հնումն հայոց Ազգը Պաղտատի, Եգիպտոսի և Դամասկոսի Խալիֆայից և Հայէպի Ամիրայից օրերով մեծ չնորհներ տեսած է և բարեկեցիկ վայելած, 'նոյնը կը յուսայ վայելել զարդիս ալ, հայութեան հատուած մը ազատուած լինելով գերութեան կապանքներէն, և չնորհաւորելով բանակին յաղթութիւնը, մաղթանքներ քրաւ Սուլթանին, Շէրիֆին և ընտանեաց համար:

Մեծ Շէրիֆը պատասխան տուաւ յոյժ քաղցր և սրբազան ոճով մը թէ՛ ինքը Պալլիս գտնուած միջոցին շատ հայերու հետ տեսնուած և բարեկամութիւն ըրած է, և զամէնքն ալ գտած է զարգացած մտաւորականներ և գաղափարի տէր մարդիկ, 'նոյն իսկ հիացում ազգելու չափ: «Հայերը, ըսաւ, հարիւր հազարաւոր անմեղ զոհեր տուին, տարագրուեցան, կողոպտուեցան և ամէն տանջանք կրեցին, 'նոյնպէս ալ արապները, արդ' այս երկու ազգերը մէկտեղ տառապած են, մէկտեղ ալ պէտք է աղատագրուին և հանդիստ վայելեն, հայը և իսլամ արաբը հաւասար եղբայր են, վրայ բերաւ 'նորին բարձրագատութիւնը. կամ մէկտեղ պէտք է տառապին և կամ մէկտեղ վայելեն»: Ես, ըսաւ, Ամմանի շրջականները հայերու պատահած միջոցիս, որոնք կ'ուզէին Եգիպտոս երթալ՝ չի

թողուցի, ըսելով անոնց թէ՛ իրենց տառապանաց վախճանը եկած է, և զանոնք հետս առի՛ դրամով և ուտելիքներով կրցածիս չափ օգնելով անոնց բերի հոս:

Այս բանը հայեր մեզի պատմած էին արդէն, «հայերը իմ Սուլթան հօրս իշխանութեանը տակ, ըսաւ, պիտի աշխատինք երջանիկ ընել, որպէսզի անցեալ տառապանքնին մոռնան: Պատերազմէն վերջ՝ անոնք որ կուզեն, ազատ պիտի լինին իրենց հայրենիքը երթալու, իսկ մնացողներն ալ իսլամ արաբին հետ եղբոր նման պիտի ապրին և ամեն իրաւունք պիտի վայելեն հաւասարութեամբ, եղբայրութեամբ և արդարութեամբ կառավարուելով անխտիր»:

Ապա ամենքս ալ հրաժեշտ առնելով մեկնեցանք:

26 Սեպտեմբ. 1918

Դամասկոս

ԶԱՆԱԶԱՆ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ

Երէկ երեկոյ մէրքէզ գօմանտանին պաշտօնագիր մը զրկեցի ու երկու հայ սպայ և հինգ զօրք ու ժողովուրդ կալանաւորութենէ ազատեցի, և Առաջնորդարան բերել տալով ձեռքերնին վէսիգա տուի:

Այսօր թագրիր մը գրեցի Կուսակալութեան, և խնդրեցի որ կառավարութիւնը հոս բերել տայ Տիւրքի Տաղըն գտնուած 70-80 հայերը, որոնք խեղճութեամբ կը տառապին հոն:

Նաև պաշտօնագիր մը զրկեցի մէրքէզ կամ մէվզի գօմանտանութեան, որ բարեհաճի «նօզթա»ներուն հրաման տալ որ հայերը թուրքերու պէս երեք օր չի կալանաւորեն, մինչև որ վէսիգաները տպուին և գործողութիւնները կատարուելով հետզհետէ անոնց յանձնուին:

Գրեթէ ամեն օր յանձնարարագրերով հիւանդանոցները հայ հիւանդներ կը զրկեմ:

27 Սեպտեմբ. 1918

Դամասկոս

Այսօր երեկոյն ՚ի Սալէհիյէ Շէրիֆին բնակարանը
գացինք Ս. Կաթողիկոսը և ես, ու ինչպէս որ էմիր Շէրիֆ
Ֆէյսալ հրամայած էր ինձ, աղերսագիր-ուղերձ մը մա-
տուցինք և հայ կարօտելոց համար նոյն աղերսագրով
օղնութիւն և նպաստ խնդրեցինք: Նորին Բարձրապատ-
ուծութիւնը ջերմ վերաբերմամբ խոստացաւ պատկանեալ
զինուորական իշխանութեանց հրամայել ՚ի գործադրու-
թիւն խնդրուածոց:

Նաև Ս. Կաթողիկոսը, իմ թարգմանութեամբս, խընդ-
րեց Պէյրութ երթալու համար յանձնարարագիր մը արը-
ուելու հրաման տալ որոնց որ անկ է, որպէսզի նոյն
յանձնարարագիրը Պէյրութի մէջ ներկայացնէ Շիւքրի
Փաշային: Մեծ Շէրիֆը խոստացաւ հրամայել նաև Րիզա
Փաշային ու ըսաւ. «Ձեզ հետ կը տեսնուի նա, և Ձեր փա-
փաքանաց գոհացում կուտայ»:

Ասկէ զատ Ս. Կաթողիկոսը Պէյրութի վանքը և Ս. Նշան
եկեղեցին քակելու խնդիրն ալ ըրաւ ու ՚ի պատասխան
Շէրիֆը յայտնեց որ Աստուծով այդ խնդիրն ալ կը
կարգադրուի, եւ վրայ բերաւ թէ՛ թուրքը ՚ի Պէյրութ
երեք ճամփներ ալ քանդել տուաւ, մինչ թուրքի մը
գերեզմանը, որ քակել պէտք էր, խնայեց: Վերջապէս
եղբակացուց թէ՛ թուրքը ինչ որ ըրաւ, փոխարէնը գտաւ:

27 Սեպտեմբ. 1918

Դամասկոս

ՀԱՍԱՆ ՊԷՅԻ ԱԶԱՏ ԱՐՁԱԿՈՒՄԸ

Անցեալ շաբթու փօլիս միւսիրին երկու գօմիւէր-
ներ դրկելով՝ հայ գաղթականաց քննիչ Հասան պէյին
տեղը հարցուց և հասկցուց թէ՛ վանք կուգայ կիր-
թայ եղեր. պատասխան տուի թէ քանի մը օր է զինքը
չեմ տեսներ, և տեղն ալ չեմ գիտեր. երկրորդ անգամ
կրկին եկան և գրաւոր կերպով հարցուցին. գրով մը
ըստ վերջնոյն պատասխան տուի:

Երեկ նոյն գօմիւէրները միւսիրին կողմէ վերստին
եկան, և ինձ ըսին թէ կալանաւորուած Հասան պէյին
ազատման համար Առաջնորդարանէն վարդապետ մը
գաղղիացուց զինուորական ներկայացուցիչին դիմեր է և
բարեխօսեր է անոր համար: Պատասխան տուի թէ ես
բան մը չեմ գիտեր, այլ ձեզմէ կը լսեմ, թէ որ ուրիշ
եկեղեցական մը գացած է ես երբէք լուր չունիմ: Այս
խօսքերս լսեցին ներկայ եղող երեք ազգայինք: Պաշ-
տօնեայք ուղեցին որ իմ նպատաւոր կամ աննպատ
տեղեկութիւններս տամ, որ ըստ այնմ Հասան պէյի վի-
ճակը որոշեն: Ասոր պատասխան տուի թէ՛ տաան ամիս
է Երուսաղէմէն գալս. Հասան պէյ պետական նպատակով
հայոց այրիանոցները և որբանոցը կը կառավարէր և
հաշիւը Օսմ. Պետութեան կուտար: Առաջնորդարանը
հաշուց մասին բան մը չի գիտեր. սաչափ գիտեմ, ըսի,
որ երբ պետական նպատակով գաղղեցաւ, որբանոցին երեք
չորս ամիս հարիւր յիսունական թղթադրամ նպաստ կու-
տար, և տնօրէնուհին տիկին Լուսվարդ ստացագրերը կը
բերէր ու ինձ հաստատել կուտար:

Սոյն միջոցին Առաջնորդարանը գտնուող չորս ազ-
գայիներ աննպատ խօսեցան Հասան պէյի նկատմամբ:

Քիչ մը վերջ վիլայէթ գացի և հոն գտայ հայ հը-
ռովմէականաց Եպիսկոպոս Տ. Գրիգոր Սրբազան Պահա-
պանեան, Մոստիշեան Գէորգ էֆ. ի հետ ես Րիզա Փա-
շային հետ գործերս տեսնելով մեկնեցայ: Ասոնք Հասան
պէյի ազատութիւնը խնդրելու համար միջնորդութեան
եկած են եղեր, և նոյն իսկ Եպիսկոպոսը անձամբ երաշ-
խաւորած է: Երեկոյնս վիլայէթէն և մէնզիլէն դառ-
նալով՝ ուղղակի Ս. Կաթողիկոսին գացի, գործերուս եւ
զիմուքներուս մասին տեղեկութիւն տալու. հոն գտայ
Գէորգ էֆ. Մոստիշեանը: Քիչ մը վերջը գօմիւէր միւսի-
րին Հասան պէյը հետը առած եկաւ. նա կը ջանար

զայն ազատել. իրեն պաշտօնէից խօսածներս կրկնել տուաւ ինձ: Ս. Կաթողիկոսը և Տ. Պետրոս Եպիսկոպոս Սարաճեան յոյժ նպաստաւ որ խօսեցան Հասան պէյի մասին. ուստի փօլիս միւտիրին յայտնեց թէ մէկ ժամէն Հասան պէյ արձակուած պիտի լինի, և այնպէս ալ եղաւ:

4 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

ԶՕՐ. ԱԼԷՆՊԻ ՊԵՅՐՈՒԹ ԿՈՒԳԱՅ

Այսօր բոլոր ազգաց հոգեւոր պետերս հրաւիրմամբ վիլայէթ գացինք և մէկ ժամ յետոյ Պէյրուէթէն եկող Սնգլիացի ընդհ. հրամանատար Զօրավար Ալէնպիին ներկայանալով բարի գալուստ մաղթեցինք:

4 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

ՀԱՅ ԿԱՐՕՏԵԱԼՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄ

Ամսոյս 2 ին վիլայէթ Րիզա փաշային և մէնզիլը էրքեանը հարպ ըէիսի եասին փաշային և իաշէ միւտիրի Բէմալ պէյին գացի և հարցուցի թէ՝ Շէրիֆ Էմիր Ֆէյր սալին տուած թագրիրին հետ 2000 կարօտելոց խնդիչ ներկայացուցինք և օգնութիւն խնդրեցինք և նա ալ Զեպիտի յանձնարարէր. պատասխան տուին թէ՝ բոլոր անկարներու ցուցակը չինենք ու իրենց ղրկենք, որ իաշէն հաց կապեն: Արհեստաւորներուն ալ ցուցակը ղրկենք, որ բացուելիք աշխատանոցներուն մէջ աշխատցնեն զանոնք և ապրուստին ապահովեն:

Ս. Եկեղեցւոյ գաւիթը և փողոցը խնուող հայ գաղթականաց ղետեղման համար տեղ խնդրեցի Ալի Րիզա փաշայէն. նա իսկոյն գրագիրը կոչեց և հրամայեց որ գրուի պէլէտիէ ըէիսիին հարկ եղածը տնօրինելու մասին:

5 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

Տէրայէն և այլ կողմերէ եկող 150 հայ գաղթականներ կ'ուզէին Համա և Հօմա իրենց ընտանեաց քով երթալ. ուստի իրենց արարերէն աղերսագիրը տարի և կուսակալ Րիզա փաշային ներկայացուցի և հասկցուցի խնդիրը. Նորին Վսեմութիւնը աղերսագրին վրայ հրամանագրեց և տարի Ալայ պէյին, որ ըստ հրամանի կուսակալին՝ կարգադրեց, որպէսզի յաջորդ օրը մէկ երկու զօրքով զանոնք ապահով կերպով ղրկէ, զիւղէ գիւղ հացերնին ալ ապահովելով:

7 Հոկտմբ. 1918

Տասն և հինգ հիւանդ հայ զօրքերու լուսանկարները առնել տալու և վէսիգաները պատրաստելու համար գնացի 'ի Պարամքէ՝ Համիտիյէ հիւանդանոցը. Զօրապետը խնդրեց, որ այդ մասին հրամանագիր բերել տամ մէնզիլի սընիյէի միւտիր պէյէն. հոն գացի, և չի գտայ միւտիրը, թէ որ լուսանկարիչը դայ՝ ձեռքը պաշտօնադիր մը պիտի տամ միւտիրին ուղղեալ, որ հրամանագիրը առնէ:

7 Հոկտմբ. 1918

Երեկ երեկոյ, Էմիր Շէրիֆ Ֆէյսալին այցելեցի, լայց հոն չէր Այսօր կէս օրէն առաջ կրկին գացի. հետեւորդներս՝ Տրապիզոնցի Պ. Գարեգին Ճերակեան և Պ. Հրանդ Ստեփանեան՝ վարի յարկը ձգելով վեր ելայ և Շէրիֆին ներկայանալով տարած գիրս մատուցի. խնդրաւ էր, որ Վեհ. Հիւանդանոցի Սուլթան և Խալիֆ հօրը ու իրեն լուսանկարները չնորհէ, որպէսզի վերոյիշեալ անձինք տպագրեն և ծախելով շահը հայ աղքատաց յատկացնեն. և մէկ ամիս ուրիշ արտօնութիւն չի տրուի: Նորին Բարձրապետութիւնը սիրով և հաճոյքով լսեց խնդրս և զիս հիւրընկալին հետ ղրկեց ղիւանապետին Մուհամմետ Րիսթէմ էֆ.ին, որ խնդիրը հասկնալով ձեռքս գիր մը

տուեալ, որպէսզի իմ քարթիս հետ զանիկա կէս օրէն յետոյ պաշտօնէիս հետ իրեն ղրկեմ, որ ատեն պիտի հասկըցնէ պաշտօնէին այն գործադրելի միջոցները, զորպիտի հասկնար Շէրիֆէն և կարգադրէր: Ուստի քարթիս և ծանօթ թուղթը յանձնեցի պ.պ. Գարեգինին և Հրանդին որ գործը հետապնդեն, որովհետեւ Շէրիֆին կողմէ պիտի գրուի խնդիրը կուսակալութեան:

Այս առթիւ Շէրիֆին պաշտօնեայք ինձ խնայուցին թէ՛ նա մեզ այսօր այցելութեան պիտի գար: Զայս եկայ հաղորդեցի Ս. Կաթողիկոսին մարդոց, որ պատրաստ զըտնուին:

Զորս ժամ յետոյ Շէրիֆը եկաւ, զոր ընդունեցինք մեծ պատուով, Ս. Կաթողիկոսը և Սինօդականքս: Խոնուած հայ գաղթականութիւնը երթալ գալուն բազմիցս ծափահարեց: Խօսակցութիւնը ընդհանրապէս հայ տառապանքին և նահատակութեան վրայ էր, նաև արաբացւոց կրածներուն վրայ: Շէրիֆին նշանակալից մէկ խօսակցութիւնն էր թէ՛ թուրքը մտադրած էր հայերը Արապիսթան և արաբները Հայաստան քշել. սակայն ինքը քըշուեցաւ, և թէ քիչ օրէն մեծ Հայաստանի մը անկախութիւնը պիտի չնորհաւորէ, և թուրքը ինչ չարիք որ ըրաւ, ըսաւ, Աստուած իրեն դարձուց, և տակաւին ասոնց նման շատ խօսքեր եղան:

7 Հոկտմբ. 1918

ՀԱՅ ԶՕՐԲԵՐՈՒՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Գաղղիական զօրանոցի հայ նորագիր չորս հինգ հարիւր զինուորները ինձ և իմ միջոցաւ Գարիթէն Մէրսիէի օգնական Մ. Բիղանիի մատուցանելի երկու բողոքագրեր բերած էին, որով իրենց հայ սպայից վրայ կը բողոքէին թէ իրենց հետ շատ գէշ կը վարուին: Առի բողոքագիրը

և գացի Վիքթորիա Օթէլը ու գտայ Մ. Բիղանին, որուն մատուցի իրեն պատկանած գիրը. վերջը գացինք զօրանոց և անոր հետ հայ զօրքերը քաջալերեցինք և խրատեցինք ՚ի սէր և ՚ի միութիւն. սպաներուն ալ հասկցուցինք որ քաղցրութեամբ վարուին զօրաց հետ. ասոր վրայ ամէնքը միարեան երիցս «կեցցէ Ֆրանսա» գոչեցին: Խոհանոցն ալ աչքէ անցուցինք Մ. Բիղանին հետ, որ ըսաւ թէ՛ երկու երեք օրէն զօրքերը Պէյրութ պիտի մեկնին և անտի Իսքէնտէրուն:

Մ. Բիղանին նաև հաղորդեց թէ՛ այսօր 150 հայ որբերու որբանոցը ղրկած է հաց, միս, և լէն, և ամէն օր ալ պիտի ղրկէ: Վաղուրնէ սկսեալ հայ հոսովմէականայ որբերուն ալ պիտի ղրկէ:

8 Հոկտմբ. 1918
Դաւապոս

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Այսօր Վիլայէթ հրաւիրուեցանք հոգեւոր պետերս: Բիղա փաշային հետ ամենքս ալ հրապարակը իջանք խօսն բազմութեամբ. հոն մաղթանքներ եղան և շընորհաւորական ճառերով հանդէսներ կատարուեցան: անգլիացի սպաներ ալ կային: Աղօթքներ եղան Սուլթանին և միացեալ դաշնակից պետութեանց և զօրաց համար. նուազածուաց խումբը կը նուագէր, յետոյ վեր եղանք սուրճ խմեցինք, ապա Սուլթանին և արաբական իշխանութեան համար ՚ի դիմաց հայոց Ազգին մաղթանքներ ըրի, որուն «ամէն» ներով մասնակցեցան: Բիղա փաշան, Միւֆթի էֆէնտին, և այլք:

Հայ հոգեւորականութեան և զանազան պաշտօնէից ցուցակը այսօր Բիղա փաշային ղրկեցի ըստ նորին պահանջման, որպէսզի հացի վէսիդա տրուի ամենուն:

Իսկ հայ ընդհանուր աղքատաց ցուցակին համար գրեցի թէ՛ հաղիւ տաան օրէն կրնանք լրացնել և ղրկել:

Որովհետեւ նամակատուներ հայերէն նամակներ չէր ընդուներ, Րիզա վաչային արարելէն թաղերի մը գրեցի, խնդրելով որ պէտք եղած հրամանը տայ որպէսզի հայերէն նամակներ ալ ընդունի, վասնզի քանի մը տասնեակ հազարներով հայեր կան հոս: Խնդիրքս ընդունուեցաւ:

9 Հոկտեմբ. 1918

ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԸ ՎԵՍԻԳԱ ԿՈՒՏԱՅ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

Կառավարութեան եւ զինուորական իշխանութեանց հրամանաւ տասն եւ երեք օր է, որ հայ ժողովրդին ձեռքը ստորագրեալ եւ կնքեալ վէսիգա կուտամ որպէսզի իբր թուրք չի ձերբակալուին եւ բանտարկուելով չաքսուուին. մինչեւ ցարդ տուած եմ ձեռքովս գրուած 200-250 վէսիգա, եւ տպագրեալ ու լուսանկարով 3000 վէսիգա որ առկաւին շարունակելի է, եւ կը տրուի:

10 Հոկտեմբ. 1918

Վէսիգաները տրուելու ժամանակ կնքուած գանձանակի մը մէջ իւրաքանչիւր վէսիգա առնող 5 զրուշ կը ձգէր, յանուն աղքատաց. երկու օրուան արդիւնքը եղած էր (40) զրուշ ծախքէն զատ) 1200 զրուշ. զոր քովըս ձգեցին 'ի պահ: Գործին պաշտօնեայք յաջորդ օրը գանձատուփը հոգեւորականի մը տարած լինելով 'ի պահ, բանալին ալ յանձնեցի իրենց. եւ անոնք զիտողութեանս պատասխան տուին թէ՛ վարչական ժողովը այրխախնամ մարմին մը ընտրած է, նախագահը նոյն հոգեւորականն է եւ զբաւն ալ նոյն մարմնոյն ձեռքով պիտի տրուի աղքատաց. անոնց պատասխանեցի թէ՛ ամեն ժողովներու կանոնական եւ օրինական նախագահը Առաջնորդն է, ու ալ ձայն չի հանեցի: Վէսիգայի գործին համար իրենց վարձած հինգ աշխատող տղաքները եւ միւր պահակը երկու օր առաջ ինծի բողոքեցին թէ՛ գանձա-

նակէն զրամ կը խորեն ունենա: Այս մասին հինգ աշխատողաց ստորագրութեամբ բողոքագիրը վարչական ժողովոյ անդամներէն Անդրանիկ էֆ. Կէնճեանին եւ շրմայեակ էֆ. Ուղուրեանին յանձնեցի:

Գանձանակը անձնական կնիքովս՝ եւ կնքամովս պիտի կնքեմ, եւ բանալին ալ այսուհետեւ քովս պիտի պահեմ, ու իրենց պիտի յանձնեմ գանձանակը, զոր իմ առջեւս պէտք է բանան եւ հաշուեն զրամը, այն ատեն ո՛վ կուզէ, թող պահէ զրամը:

10 Հոկտեմբ. 1918

ԻՆՉՈՎ ՊԻՏԻ ԶԲԱՆԻ ՄԱՄՈՒԼԸ

Երեկ իրիկուն ըստ պաշտօնական հրաւերի՝ արաբներէն պաշտօնաթերթին խմբագրատան եւ տպարանին մեծ սրահը ժողովուեցանք պաշտօնական անձանց հետ հոգեւոր պետերս. թերթի պաշտօնէութիւնը հանդէս կը կատարէր 'ի պատիւ մեծ էմիր Շէրիֆ Ֆէյսալի եւ անոր նախագահութեան տակ Զինուորական նուագածուներու խումբը կ'երգէր, վեց արարելէն ճառեր կարդացուեցան, թէյով, պիսքիւլով եւ սուրճով պատուեցին զամենքս. յետոյ մեծ Շէրիֆը խօսեցաւ ու հանդէսը փակուեցաւ: Անոր խօսածին միտքն էր թէ՛ լրագրութիւնը պէտք չէ որ քաղաքական կնճառ խնդիրներով զրաղի, ինչպէս կ'ընէր թուրքը, եւ նախարարութիւնը անոր ազդեցութեան տակ գործելով՝ իր կործանումը պատրաստեց, այլ պէտք է զբաղի գիտական, լրթական եւ նման խնդիրներով, 'ի շինութիւն եւ 'ի բարեկարգութիւն երկրին:

Սոյն հանդէսին մէջ տեսայ Սիօնցի Արիֆ փաշային տղան Րիֆաթ պէյը, որ Պոլիս մնացած լինելով՝ հիանալիօրէն հայերէն կը խօսէր: Տ. Դաւիթ Ծ. վարդապե-

տին զրաժ նամակիս մէջ յիշեցի որ Արիֆ փաշային խօսի
թէ՝ միամիտ թող լինի, տղան հոս ողջ առողջ է, եւ 'ի
մօտոյ Երուսաղէմ պիտի մեկնի:

11 Հոկտմբ. 1918

ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԱՅ ՀԱՄԱՐ

Ս. Եկեղեցւոյ պաշտօնէից ցուցակը կուսակալու-
թեան զրկած էի կնքեալ. այսօր Պապը Թումայի մեծ
գօմիսէրը նոյն ցուցակաւ ինձ ներկայացաւ, հետը միա-
սին նօգթան գացինք եւ հոն ցորենի հաշիւը կարգա-
դրեցինք: Յետոյ, արաբներէն պատրաստեցի Կաթողիկոսի
ամսականաց եւ Սինօդի անդամոց ամսականներու, պա-
րէնին եւ վեց սպասաւորաց յաւելման, նաեւ աւելցուե-
լիք միսի, փայտի, մոմի, եւ այլնի հաշիւները, եւ նոյնիսկ
երկուք ու կէս ամիսէ իվեր ամսական չստան սխուս ծա-
նօթութիւնն ալ տալով ստորագրեցի, կնքեցի եւ զրկեցի:

11 Հոկտմբ. 1918

ՀԱՅՈՒ ՄԸ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄ

Տարտանելցի աղգայնոյ մը 160 լիրանոց կառքը մէն-
զիլի միւֆէթթիշը գրաւած էր ըսելով թէ՝ թուրքէն աւար
առնուած է. սոյն աղգայինը խնդրեց որ Մեծ Շէրիֆին
մատուցանելի աղերսագիրը անձամբ մատուցանեմ, ուս-
տի 'ի Սալէհիէ գացի եւ անձամբ մատուցի աղերսա-
գիրը նորին Բարձրապատուութեան:

13 Հոկտմբ. 1918

ԹՈՐԳՈՄ ԵՊՍ. ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ԿՈՒՁԷ

Եգիպտոսի Առաջնորդ Տ. Թորգոմ Եպս. ինձ նամակ
մը զրկելով՝ հայ գաղթականութեան վրայով ամեն կերպ
հարցումներ կ'ընէր, այն մտօք որ ընդհանուր կարօտե-
լոց նպաստ պիտի հասցուի. երեկ պատասխանը զրկեցի
Մ. Մէրսիէ գալիթէնին միջոցաւ՝ ընդարձակ եւ մանրա-
մասն գրուած տեղեկագիր մը: Դամասկոսի մէջ եւ նա-
հանգին զանազան կողմերը 30—35 հազար հայ գաղթա-
կանաց դոյութիւնը կ'ենթադրուի:

16 Հոկտմբ. 1918

ՀԱՆՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՀԻՒՍԷՅԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՈՒՂՂՈՒՄ

Երկու օր առաջ Սուլթան Հիւսէյին խալիֆային ուղերձ
մը մատուցանելու համար զիր մը պատրաստուած լինե-
լով՝ էշրաֆը եւ բոլոր ազգաց հոգեւոր պետերս կնքեցինք
պաշտօնական կնիքներով: Իմաստը այն էր, որ երկրին
բովանդակ ժողովուրդը պատրաստ է եւ համաձայն կա-
մաւոր զինուոր գրուելու, 'ի պաշտպանութիւն հայրեն-
եաց:

18 Հոկտմբ. 1918

ԼՕՐՏ ՖԻԼՏԻՆԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ ԿԱՅՑԵԼԷ

Երէկ իրիկուն երկու անգլիացի սպայք եկան Ա-
ռաջնորդարան. մեծին անունն էր Լօրտ Ֆիլտինկ, երկ-
րորդը՝ քահանայ մը, երկուք ու կէս ժամ հայ գաղթա-
կանաց ամեն կերպ վիճակներուն վրայով բազմատեսակ
տեղեկութիւններ հարցուցին եւ ստացան. Յատկապէս
խնդրեցինք որ պարտէզը եւ Ս. Եկեղեցւոյ գաւիթը խռ-
նուած քանի մը հարիւր աղքատները եւ տակաւին դուր-
սերը գտնուող հարիւրաւորները տուներու մէջ պատըս-

պարել տան և անոնց գործ հայթայթեն, որ ապրին : Խոստացան կարգադրութիւններ ընել անոնց համար, և մեկնելու ժամանակ երկու անգլ. պանքնօթ յանձնեցին ինձ խնուող ազքատաց համար յաջորդ օրը հաց առնել և բաժնելու անոնց :

18 Հոմտմբ. 1918

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՅԿԵՐՈՅԹ ՄԸ

Հրաւիրագրով մը երէկ երեկոյ էմիր Շէրիֆ Ֆէյ-սալին կոչուեալն գացի. հրաւիրուած էին քրիստոնեայ հասարակութեանց բոլոր հոգեւոր պետերը, նաեւ երուսաղէմի յունաց Տ. Դամիանոս Ս. Պատրիարքը, Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսը չէր հրաւիրուած : Կէս ժամու չափ Շէրիֆէն ընդունուեցանք սալօնին մէջ, արարական ոճով սուրճ առինք, ապա իջանք սեղանատունը, որ յոյժ ճաշակաւոր էր. բազմատեսակ խորտիկներով և քաղցրեղէններով փառաւոր ընթրիք մը ըրինք, որ տեւեց մէկ ժամէն աւելի մէջ ընդ մէջ երկու ճաշեր արտասանուեցան ՚ի դովեստ Սուլթանին և Մեծ Շէրիֆին, որ ամենէն վերջը պատասխանեց՝ ամենուն ընդ մէջ ծափահարութեանց :

Ելանք սեղանէն և բարձրացանք վերին սալօնը. հոն դարձեալ սուրճ առինք, և Կէս ժամէն աւելի խօսակցելէ զինի՝ հրաժեշտ առնելով ամենքս ալ մեկնեցանք : Շէրիֆը զմեզ ճամբու դրաւ սալօնին դուռը գալով և ամենուս ալ ձեռքը սեղմելով :

Շէրիֆը այսպէս խօսեցաւ. «Ամիս մըն է՝ որ Դամասկոսը գրաւուած է, ժողովուրդը իրաւամբ կ'սպասէ ի մանալ թէ մէկ ամսուան մէջ ինչ գործ տեսանք կամ ի՞նչ բարեկարգութիւններ ըրինք. ինչպէս իմամ ուրբաթ օրը մէնպէրը կ'ելլէ քարոզելու, նախ՝ իւր գործոց համարը

կուտայ, նոյնպէս ալ ես պարտաւոր կ'զգամ մեր ըրած գործերուն վրայով համար տալ ձեզ : Մեր բովանդակ զինուորական և կառավարական պաշտօնեայք՝ քիչ բացառութեամբ՝ թուրքի ծառայութեան մէջ կրթուած լինելով՝ անոր վարքն ու բարքը իւրացուցած են, կողուտ, յափշտակութիւն, եւայլն կ'ընեն թուրքի պէս, զայս կը կատարեն գրեթէ յայտնի եւ չենք կրնար շատ ազդել վրանին, որովհետեւ տեղերը մարդ չունինք զընելիք, որ պատժուին. առայժմ կարելին կ'ընենք : Անգլիացիին պէս կամաց կամաց գործենք, որ լաւ հաստատել կարողանանք կառավարական վարչութիւնը» :

19 Հոկտմբ. 1918

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ

Կարնոյ պատուաւոր ազգայիններէն Զիլինկիրեան Ասատուր էֆ. ի եղբայրը հաճի Մարտիրոս էֆ. տան օրէ՝ ի վեր բանտարկուած էր Շէրիֆի ժանտարմներու յարկաբաժնին մէջ՝ ծանր ամրաստանութեամբ, պարագայք ինձ զիմեցին եւ ես երէկ աղերսագիրը եւ բանտարկեալին եղբորորդին Պ. Վազգէնը հետս առնելով՝ գընացի Ն. Բ. Շէրիֆին որ այսօր Բերիա պիտի մեկնէր. տեսայ Մեծ Եսովէր Թահսին Պէյը, անոր հետ գացինք զիւանապետ Մուհամմէտ Բիւսթէմ պէյին, որ աղերսագրոյն վրայ ծանօթագրեց հարկ եղածը ու անունս նշանակեց, և յանուն Շէրիֆին փօլիս միւտիլիին հրաման ղրկեց, որ երաշխաւորութեամբս (գրաւոր) իսկոյն արձակուի բանտարկեալը : Ուստի գնացինք փօլիս միւտիլին գտանք պաշտօնատունը որ գիրը կարդալով Շէրիֆին հրամանը տեսաւ և իսկոյն հրամայեց զիւանապետաց պաշտօնեաներուն՝ որ փութով գործողութիւնը կատարեցին և երաշխաւորագիրը ստորագրել և կնքել տալով ինձ, անմիջապէս մուպաշիրին ղրկեցին Մարտիրոս էֆէնտին արձակել տալու համար : Կէս ժամ յետոյ տնպարտ արձակուեցաւ բանտարկեալը :

21 Հոկտմբ. 1918

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՑՈՅՑ ՄԸ ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՄԷՉ

Շաբաթ օր երեք երիտասարդք՝ Պ. Յովհաննէս Ժամկոչեան, Խարբերդցի, Պ. Նշան Մատթէոսեան Զէյթւնցի և Պ. Յարութիւն Պապիկեան Այնթապցի ինձ ներկայանալով 10—15 ստորագրութեամբ գիր մը յանձնեցին, որով յանուն ժողովրդեան կը խնդրէին որ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոսի յիշատակութիւնը Ս. պատարագի մէջ դադրեցնել տամ և անոր տեղ ընդհանրական Վեհ. Հայրապետը յիշատակել տամ: Սոյն երկը պարոնայց յանձնարարեցի կիրակի առտու գալ ինձ: Այս խնդրոյն համար Առաջնորդարան հրաւիրեցի Տ. Տ. Կարապետ Մաղլումեան և Պետրոս Սարաճեան Եպիսկոպոս, Տ. Տ. Գրիգորիս Պօյաճեան և Գարեգին Խաչատուրեան Վարդապետները և անոնց հետ համախորհուրդ՝ որոշեցինք, որ յիշեալ խնդիրը կարգադրենք հինգ օր վերջը՝ երբ վերադառնայ Ս. Կաթողիկոսը Պէյրութէն: Ըստ այսմ երկը պարոնայց հաղորդեցի և անոնք ալ խոստացան հանդարտեցնել ժողովուրդը:

Կիրակի առաւօտ, երբ Աղքատախնամ մարմնոյն հետ Ս. Եկեղեցւոյ գաւիթը աղքատաց պնակին գլուխը նստած էի և ողորմութիւն կը հաւաքէի, գիր մը եւս ստացայ, որով սպառնալիքներ կ'ընէին Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոսի յիշատակութեան համար. Եկեղեցւոյ դուռը վաղեցի և հինգ վեց երիտասարդներ կոչելով յորդորեցի, որ համուզեն ժողովուրդը ի հանդարտութիւն, և դարձեալ եկայ պնակին գլուխը նստայ. հազիւ տասն վայրկեան անցած էր, աղմուկներ լսեցի Եկեղեցիէն և իմացայ, որ կանայք, աղջկանք և երիտասարդք Տ. Գարեգին Վարդապետի ծանուցման վրայ կը գոչէին՝ «չի յիշուի դաւաճանը»: Այս աղմուկին վրայ Ժամարար քահանան կը յիշատակէ ազգին ընդհանրական Վեհ. Հայրապետը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՐԻ ՍՊԱՅ ՄԸ

Երեք չորս տարի առաջ Ս. Երուսաղէմի մէջ ծանօթացայ ընկ կալկապցի գոլաղասի Մուհամմէտ Էմին Էֆ. ի հետ, որ չորս հինգ լեզուներու հետ գիտէ հայերէն խօսիլ, գրել և կարգալ կատարեալ հայու մը նման. հայոց պատմութիւնը և գրականութիւնը յոյժ ծանօթ են իրեն. Ս. Էմինի առաջնայ անցեալ և ներկայ պատմութիւնը հայէ մը շատ աւելի գիտէ. քանի մը տարի՝ պատերազմական չրջանին Երուսաղէմի ակադր ասքերի շրպէ լէյլիսին էր: Ներքին բարեկամութեամբ և մտերմութեամբ կապուած էր ինձ հետ: Տարի մը շարունակ «Ազատամարտ» թերթը զրկել տուի իրեն, զոր միշտ կը կարդար, Պոլիս ալ բաժանորդ եղած է Բիւզանդիոնին և բարեկամ անոր երկար տարիներ, խիստ ընտիր և պատուական անձ մը: Երկիցս Դամասկոս այցելելուն ատիւ երկարօրէն և մտերմօրէն տեսնուեցանք:

Ս. Երուսաղէմ յընթացս ամաց Ղազգէի, Պիրսապայի և այլ անապատները զրկուելիք հայ տասն և վեց երիտասարդ զինուորներէն աւելի անձինք անոր շնորհիւ պահուեցան Երուսաղէմի մէջ և զինուորական շնորհ և հանգիստ վայելեցին, զիւրին և իրենց համար օգտակար պաշտօններով: Ասոնց ամենուն ալ բարեխօսը եւ եղած եմ:

Երեկ առտու և երեկոյ Կուսակալութեան դացի. Ռիզա փաշային յանձնեցի վէսիգայով հաց առնելու համար պատրաստուած մէկ ցուցակը հայ կարօտեւոց: մնացած երկու ցուցակներն ալ հետզհետէ պիտի տանիմ երբոր պատրաստուին:

Մուհամմէտէն ալ դացի և Շէրիֆին կողմէ եկեղեցական պաշտօնէութեան նուէր տրուած 32800 զրուչի ըստացալիքը կնքեցի և ստորագրեցի. սակայն դրամի յանձնումը մնաց Ս. Կաթողիկոսին Պէյրութէն վերադարձին:

Ամէն օր գրեթէ իշխանութեան զանազան պաշտօնատուները երթալ ստիպուած եմ ժողովրդական դանազան խնդրոց համար:

ԶԵՂԾԱՐԱՐՆԵՐ ԿԸ ՊԱՏԺՈՒԻՆ

Մինչեւ ցարդ անտիպ և տպուած ու լուսանկարներն ունի տրուած վէսիգաներու թիւը հինգ հազարի մօտեցաւ. անտիպ հազիւ 250 հատ տուած եմ: Զորս հինգ յոյներու ալ վէսիգա տուի: Զորս հայեր չորս թուրք զաւլիթսիւրու իրենց վէսիգաները 40 օսմ. լիրայի ծախած էին, ութն ալ աքսորուեցան: Նման դէպքեր վերջէն ալ կըրկնուած լինելով՝ առաջնոց պէս պատժուեցան: Վեց թուրքեր ալ հայ ձեւանալով վէսիգա առած էին, վերջէն պատժուեցան:

26 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՀԱՄԱՐ ՍԳԱՀԱՆԴԻՍ

Այսօր առաւօտուն Կուսակալ (հաքիմ) Րիզա փաշային մատուցի վէսիգայով հաց տրուելու համար հայ կարօտելոց երկրորդ ցուցակը (ճէտվէլ), զոր հէվալէ ըրաւ Իաշէյի տնօրէնին: Սոյն միջոցին հաղորդեցի իրեն և օգնական Ատիլ պէյին թէ՛ վստիք ընդհ. նահատակաց համար սգահանդէս պիտի կատարենք Ս. Եկեղեցին և գերեզմանատունը: Նոյնը հաղորդեցի գօմիսէրութեան միւլֆէթթիին:

Իրիկուան մօտ վերստին գացի Րիզա փաշային և զինքը հրաւիրեցի սգահանդէսին: Խոստացաւ կամ ինքը գալ և կամ փոխանորդը զրկել:

Գնացի փօլիս միւլտիրին և զինքն ալ հրաւիրեցի. շատ գոհ եղաւ և շնորհակալութիւն յայտնեց նահատակաց համար լինելիք սգահանդէսի մասին. ըսաւ « եթէ չարգիլուիմ որ և է գործով, անպատճառ ես ալ պիտի գամ»: Հարկ եղած գօմիսէրները և փօլիսները պիտի զրկէ կարգապահութեան համար և ՚ի պատիւ հանդէսին: Այս առթիւ զուարճալի կատակներ ալ ըրաւ:

27 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

Երեք շաբթուան մէջ երեք նամակ գրեցի Եգիպտոսի Առաջնորդին նահանգիս գաղթականաց զանազան վիճակաց, թուոց և կարօտութեանց համար, ու օգնութիւն խնդրեցի:

Քանի մը նամակներ ալ Երուսաղէմ զրկեցի և տեղս տեսուչ ուղեցի:

29 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

Հոկտեմբեր 28ին կիրակի օր Ազգ. Սգահանդէսը տեղի ունեցաւ վան հոգևոց նահատակաց Եկեղեցին ներկայ էին Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիարքը Տ. Դրիդորիոս, Արշիմանտրիտ Տ. Թէոտոս թարգմանին հետ, նաեւ քրիստոնեայ հոգևոր պետերու ներկայացուցիչներ, կառավարական ներկայացուցիչներ ՚ի զիմաց Կաւսակալին. Անգլիացի սպայ Լօրտ Ֆիլտինկ, գաղիացի Գաբիթէն Մէրսիյէ և այլք բաղումք: Օրուան ժամադարն էի, զիրքէն վերջ քարոզ խօսեցայ. «Հայր մեր» ին Ս. Կաթողիկոսը խօսեցաւ, ապա հոգեհանգիստ կատարեցինք:

Առաջնորդարանին մէջ յետ Ս. պատարագի՝ Արշիմանտրիտ Տ. Թէոտոս, Տ. Դրիդորիոս Ս. Պատրիարքին կողմէ, որ ներկայ էր, գեղեցիկ ատենաբանութիւն մը ըրաւ թուրքերէն. միտքն էր թէ Յունաց ազգը միշտ մասմանակցեր է հայոց սուգին, և ուրախութեամբ կը շնորհաւորէ հայոց ազատութիւնը և ապագայ բաղդաւորութիւնը:

Տ. Դրիդորիոս Ս. Պատրիարք յոյժ պատուական անձնաւորութիւն մըն է: Այս ընդունելութենէն վերջ հանդիսաւոր թափօրով գերեզմանատուն գացինք, մեզ կ'ընկերանար չորս հինգ հազար հայ ժողովուրդ, նաեւ Լօրտ Ֆիլտինկ, Պ. Մէրսիյէ, և ինչ հանդէսին մէջ պատշաճ վեց եօթն ձառեր և ատենաբանութիւններ եղան: Պ. Մէրսիյէ յոյժ ընտիր գրաւոր ձառ մը կարգաց գաղիերէն: Հանդէսը մէկ ու կէս ժամ տեւեց, յետոյ վերադարձանք վանք:

30 Հոկտմբ. 1918

Դամասկոս

ԳԱՂԹԱԿԱՆԱՅ ՀԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ

Վերոյիշեալ հանդէսին երկրորդ օրը Կուսակալ Րիզա փաշային գացի և յանուն Հայոց Ազգին խորին չնորհա-
կալութիւն յայտնեցի, ու ներկայացուցիչ զրկած էր իրեն
կողմանէ: Նորին Վսեմութիւնը խիստ գոհ եղաւ և ու-
րախացաւ:

Ապա էմիր Ֆէյսալին կողմէ մեզ եղած դրամական
նուէրին համար հարցում ըրի թէ՝ ի՞նչ եղանակաւ բաշ-
խումը պիտի կատարուի. ասոր համար նա հարկ եղած
տեղեկութիւնը տուաւ:

Հայ գաղթական հազարաւոր աղքատաց վէսիգայով
հաց տրուելու խնդիրը Իաշէ Միւտիւրիին կողմէ ձգձգուե-
լուն համար, թէ՛ ցորեն չիկայ, հակառակ իմ մատուցած
երկու ցուցակներս Նորին Վսեմութեան կողմանէ իրեն
զրկուելուն և հրամայուելուն, մատիտով ստորագրեցի բազ-
մութեան առջև և իրեն մատուցի, զոր կարգալով՝ տակը
գրեց և խտրու հրամայեց միւտիւրին որ ցորեն ձարէ և
գոհացում տայ հայ կարօտելոյ. գրած ալ էր թէ՛ իրեն
պաշտօնը ի՞նչ է հապա եթէ ցորեն չի կրնար գտնել:
Այդ գիրը Տ. Յովհաննէս քահանային հետ զրկեցի Իա-
շէյի միւտիւրին:

31 Հոկտեմբ. 1918

Այսօր Կուսակալ Րիզա փաշան այցելեց ինձ և ըն-
դունեցի զինքն ու իրեն ընկերացող երկու էֆէնտիները
Առաջնորդարանին մէջ. կէս ժամ նստեցաւ և շատ մը
խնդիրներու վրայ խօսակցեցանք. յորոշաղէմ երեք ու
կէս տարի զինուորական հրամանատար մնացած լինելով
չատ լաւ կը ճանչնայ մեր վանքն ու Տ. Յարութիւն Ս.
Պատրիարքը, որուն համար յայտնեց թէ՛ Եփրատացի լի-
նելով, Վեհապետներուն ցեղին կը պատկանի:

Մեկնելուն՝ երբ կառք պիտի նստէր, հայ աղքատ
գաղթականաց վէսիգայով հաց տրուելու խնդիրը կրկին
ըրի, և նա խոստացաւ դարձեալ ազգարարի Իաշէի տը-
նօրէնին, որ չուտով ցորեն ձարէ:

2 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

Դամասկոսի նահանգին ընդհանուր հայ գաղթակա-
նաց վիճակին վրայով չորս գիր զրկած եմ Եփրատի Ա-
ռաջնորդին: Ամեն կերպ տեղեկութիւններ տուած եմ:

10 Նոյմբ. 1918

ԼՕՐՏ ՖԻԼՏԻՆԿԻ ՄՕՏ ԴԻՄՈՒՄ ՄԸ

Երէկուան օրը հետո ունենալով Ճամճեան Կարապետ
էֆ. գնացի Միւշիւրիէթ, Լօրտ Ֆիլաինիլը տեսնելու, զոր
չի գտանք. Վիքթօրիա օթէլը գացինք, հոն ալ չի գտանք:
Անկէ անցանք գացինք Հիճաղի կայարանը, ուր բացօթ-
եայ երկու օրէ իվեր կը մնային Աճլունէն գաղթող հա-
րիւր քսան և ութն հայ գաղթականներ, դանոնք քաջա-
լերեցինք թէ՛ հիմայ իսկ պիտի փոխադրել տանք զիրենք
Գատէմի քէմիլը. անկէ վերադարձանք չուտով Միւ-
շիւրիէթ և գտանք Լօրտ Ֆիլաինիլը, որուն պատմեցինք
գաղթականաց վիճակը, որ իսկոյն թէլէֆօնով Հիճաղի
կայարանը հրահանգ տուաւ. որով գաղթականք փոխադ-
րուեցան ի քէմիլ, ուր անոնք երեք հազարի մօտ թիւ-
մը կը կազմեն:

Լօրտ Ֆիլաինիլի մեր Երուսաղէմ վերադարձի
խնդիրն ալ ըրի, նա զիս թրէնի տնօրէնին գրասենեակը
առաջնորդեց և ներկայացուց տեղակալ Կրօլիլին, շատ
ազնիւ երիտասարդ պաշտօնեայ մը, որ խնդիրս լսելով
հաճեցաւ ինձմէ ուղել գնացողներու ցուցակը, զոր ըստ
խոստմանս այսօր տարի և մատուցի: Ամէն ջանք իգործ
պիտի դնէ, որ զմեզ շարաթէմը Երուսաղէմ ճամբու դնէ.
կանխաւ ալ պիտի ղեկուցանէ որ պատրաստուինք:

10 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՏԻՆ ՀԱՄԱՐ ՄԻԹԻՆԿ ՄԸ

Այսօր Ազգային միթինկ մը գումարուեցաւ Պապը-
թումայի մէկ պարտէզին մէջ, ուր դացիք քանիմը հա-
զար ժողովուրդով, երգերով և հանդիսաւորութեամբ:
Հոն միթինկին յարմար շատ մը ճառեր խօսուեցան. ֆը-
րանսացի Գաբրիէն Մէրսիյէ ևս խօսեցաւ, դաշնակից
պետութեանց տրուելիք հեռագրի օրինակն ալ կարգաց-
ուեցաւ, որով մեր հայրենեաց ազատագրութիւնը կը
խնդրուէր որպէսզի նկատողութեան առնուի հայոց
խնդիրը:

Վերջը ևս քանի մը խօսքով յիշեցի թէ՛ ճիշդ հինգ
տարի առաջ Գահրիէի Ազգային միթինկին ներկայ գըտ-
նուեցայ և նախագահեցի՝ Ս. Պատարագ մատուցանելէ
զկէն. այդ միթինկը Վեհ. Տ. Տ. Գէորգ Ս. Կաթողիկոսի
հրամանաւ գումարուած էր, որով եւրոպական պետու-
թեանց արտաքին գարծոց նախարարներուն հեռագրելով
Հայաստանի աղէտներուն բարձումը կը խնդրէինք և բա-
րենորոգում կը պահանջէինք. յիշեցի թէ յիշեալ միթինկին
յաջողութեան համար մաղթանքներ ըրած և պահպանի-
չով հանդէսը փակած էի: Իսկ հիմայ դարձեալ ինձ կը
վիճակի սոյն միթինկին ձեռնարկին յաջողութեանը հա-
մար հանուն հայ կղերին մաղթանքներ ընել, որ Հայաս-
տանի Աստուածը լսէ մեր ձայնը և յաջողէ մեր ձեռնար-
կը, որպէսզի Հայաստանն ու Կիլիկիան ըլլան մեր սե-
փական հայրենիքը, ինչպէս էին դարեր առաջ, և ունե-
նանք սոյն տեղերուն մէջ հայկական իշխանութիւն և ա-
զատ ինքնավար կառավարութիւն: Ապա ըստ առաջար-
կութեանս՝ բոլոր ժողովուրդը միաբերան «Հայր մեր»
երգեց, որմէ վերջ «Ձի քո է արքայութիւն...», և «Ըզ-
գործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա՛ր ի մեզ Տէ՛ր, և զգործս
ձեռաց մերոց յաջողեա՛ր մեզ» ըսելով հանդէսը փակեցի:

11 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼՈՒ ԽՆԴԻՐԸ

Երէկ և այսօր դարձեալ գնացի Պ. Կրովզը, որ յայտնեց թէ՛
րէսին և տեսայ Պ. Կրովզը, որ յայտնեց թէ՛ տակաւին
Երուսաղէմ «Բարթիէ Ժէնէրալ»-ին տուած հեռագրին պա-
տասխանը ընդունած էր. յամենայն դէպս՝ ըսաւ, քանի
մը օրէն կը յուսայ մեզ զրկել Երուսաղէմ հպիսկոպո-
սավայել պատուով:

16 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

Երէկ դարձեալ գնացի Պ. Կրովզին, որ յայտնեց թէ՛
պատասխան եկած է, թէ՛ որ գայ ըսաւ՝ Ձեզ գրով մը կը
ծանուցանեմ:

Այսօր Սպանիական Պ. հիւպատոսին գացի լուր մը
առնելու. նա պատասխանեց թէ՛ սինօպականաց համար
բան մը չգիտեր. միայն, ըսաւ, «Երուսաղէմէն գաիթիթէն
մը հեռագրաւ կը հարցնէր թէ՛ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս
Դակասկոս պիտի մնայ թէ՛ պիտի վերադառնայ Երու-
սաղէմ», որուն պատասխանած է թէ՛ «առ այժմ Պէյրուք
է և Հալէպի կողմերը պիտի երթայ»:

20 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

Հայր Գրիգորիոս, Հայր Գարեգինի և իմ ստորագրու-
թեամբս գիր մը երեկ տարի և յանձնեցի Լօրտ Ֆիլատին-
կին, որով մեր Երուսաղէմ վերադարձը կը խնդրէինք.
ինչպէս կանխաւ գնացին Լատին, Յօյն, Ղպտի սինօպ-
ականք, հասկցնելով նաեւ թէ՛ անգլիական ըմբակին մու-
քէն՝ ի վեր ապրուստի միջոցներէ ալ զուրկ ենք. մինչ
անկէ առաջ թուրքը մեզ կուտար ափսախան, պարէն և
հաց: Լօրտ Ֆիլատինկ երկու օրէն մեր նամակը Երուսա-
ղէմ պիտի հասցնէ՝ վերադարձի արտօնութիւն ձեռք բե-
րելու համար:

Ութ օր առաջ Եգիպտոսի Առաջնորդին հինգերորդ
գիր մըն ալ զրկեցի դաղթականաց խնդրոյն համար:

23 Նոյմբ. 1918

Դամասկոս

Հինգ օր առաջ Լօրտ Զիլտինկին գնացի և հարցում ըրի թէ Երուսաղէմ զրկած մեր խնդրագրոյն համար լ՞նչ պատասխան եկաւ. նա յայտնեց թէ՛ պատասխանը եկած չէ, երբոր դայ կը զեկուցանէ մեզ:

Միևնոյն ժամանակ հաղարապետ Սթէրլինին և Պ. Կրովլին գացի. առաջէն յայտնեց որ երկրորդ հեռագրին պատասխան ընդունած է հեռագրաւորով կըսեն թէ այդ մասին նամակ գրած են և անոր սպասելու է:

3 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Այսօր վերստին գնացի Մաթօր Սթէրլինին որ յայտնեց թէ՛ պատասխանադիրը եկած չէ տակաւին, մեր անուանց ցանկը ուղեց, զոր զրկեցի և զոր հեռագրաւորի հաղորդէ Երուսաղէմ «Քարթիէ-ժէնէրալ»ին:

6 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Վեց ամիս առաջ Դամասկոսի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյն նուիրեցի զոյգ մը նոր կտակարան գրարառ, թաշապատ և քառակողմ ոսկեզօծեալ, երկուքին երեսները արծաթեայ պատկերներ ագուցանել տուաւ եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը, և կը մնան անոնք զարդ՝ աւագ խրանին:

7 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Երեկ գնացի տեսնելու Գափիթէն Մէրսիէն բայց նա մեկնած էր Պէյրութ. իսկ Լօրտ Զիլտինկը՝ Հալէպի կողմերը: Ուստի տեսնուեցայ Մսթրր Բօտին հետ, որ որոշ հասկեց թէ իմ դիմումներէս շատ առաջ իրենք ստացած են «Քարթիէ ժէնէրալ»էն հեռագիր մը, ծանուցանող թէ՛ հայոց սինօզի անդամները առայժմ թող մնան տեղերնին, ուստի ունայն վերադարձայ:

8 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

ՎԱԽՃԱՆՈՂ ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ

Անցեալ տարի Նոյմ. 16ին երբ Դամասկոս ժամանեցինք, մեր լատին ընկերներէն Փիքարտօ ձերտնի և պիսկոպոսը, 74 տարեկան, երեք օր յետոյ վախճանեցաւ ճանապարհին կրած նեղութիւնէն. վախճանին մէջ պառկելու տեղ չունէր խեղճը, ուստի մենք մեր մէջը իրեն ննջելու յարմար տեղ տուինք: Երբ Դամասկոսի կայարանը հասանք՝ ինձ ըսաւ. «Մօնէնիէօր՝ ոտքէս մինչև գլուխս առողջ տեղ մը չունիմ»: Ծերունին ճանապարհին ինձ հետ խօսելով՝ զառանցական խօսքեր ալ կ'ընէր: Ի յարգանս՝ մինչև գերեզմանատուն հողը զրուիլը յուզարկաւորութեան ներկայ գտնուեցայ:

Անցեալ շաբթուն ալ վախճանեցաւ Երուսաղէմի բարեկամներէս Յունաց նախկին Պատ. Փոխանօրդ և մեզ հետ տարագրուած Տ. Մեղեթիոս Արքեպիսկոպոսը: Հիւանդ ժամանակը մերթ կ'այցելէի իրեն և աղօթելով երկիցս «Պանպանիչ» և «Փարատես» ըսի:

11 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Անցեալ տարի՝ 9-10 ամիս առաջ՝ երբ Ռուսերը Հայաստանը պարպեցին ու թուրքերը զայն գրաւեցին, Կուսակալութեան մեծ սրահը բոլոր աղղայ երիւկներուն և պաշտօնական անձանց իրիկուն մը մեծ սեղան մը տրուեցաւ: Ես ալ հրաւիրուած էի Ս. Կաթողիկոսին հետ. հոն բաղմամբիւ ճառեր կարդացուեցան և բանախօսութիւններ եղան. կը նախագահէր Քիւչիւք Ճէմալ փաշան և Կուսակալ Թահսին պէյ ալ անոր գլխացը նըստած էր:

12 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Մեր մեկնումին համար չորս օր առաջ յերուսաղէմ «Քարթիէ-ժէնէրալ»ին ֆրանսերէն գիր մը ևս ղրկեցի:

Նաեւ երկու օր առաջ Հայր Գրիգորիսին հետ չոգեկառքի տնօրէնին գացի, որ հասկցուց թէ բան մը չի կրնար ընել: Յետոյ եկայ Մր. Բօտին որ յայտնեց թէ «Քարթիէ-ժէնէրալ»ին չորս հեռագիր տուած է մինչեւ հիմայ, և պատասխան ստացած է թէ՛ հայ կրօնաւորք թող մնան տակաւին:

15 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Թէեւ ո՛չ յուսով, այսօր դարձեալ Միւշլիբէթ գրնացի. Պ. Կրօվլ հիւանդութեան պատճառաւ բացակայ էր. Մաթօր Սթէրլինը տունն օր առաջ եգիպտոս մեկնած է եղեր: Մր. Բօտը տեսայ, որ ըսաւ թէ մեր վիճակին վրայ ցաւելով հանգերձ բան մը չի կրնար ընել, որովհետեւ «Քարթիէ-ժէնէրալ»էն տակաւին արտօնութիւն չէ եկած ըսաւ:

18 Դեկտմ. 1918

Դամասկոս

Այսօր Երուսաղէմի Յունաց Պատրիարք Տ. Դամիանոս Սրբազանին ողջերթի այցելութեան գացի, որ երկու օր յետոյ պիտի մեկնէր Երուսաղէմ: Տեղւոյս Պատրիարք Տ. Ղրիգորիոս Սրբազանն ալ հոն էր, շատ նիւթերու վրայ խօսեցանք մէկ ժամ: Դամիանոս Սրբազան քարզըս առաւ, վրան Տ. Գրիգորիս վարդապետի անունն ալ գրեց: Երուսաղէմ մեր վերադարձին համար պիտի աշխատի: Իրիկունն ալ փոխադարձ այցելութեան եկաւ մեզ:

20 Դեկտմ. 1918

Այս երեկոյ կուսակալ Ռիգա փաշային գացի մեր վերադարձին համար խորհուրդ հարցնելու. դժբախտաբար Լատինաց նոր տարւոյն առթիւ շնորհաւորական այցելութեան գնացած էր:

19 Դեկտմբ. 1918

Այսօր գացի Կուսակալին և մեր վերադարձին համար խորհուրդ հարցուցի, որ ըսաւ թէ Պ. Գօննուալիզին ղիմելու է: Ուստի անոր գացի և մեր դառն կացութիւնը նկարագրեցի. քարթիս առաւ և յայտնեց որ հարկ եղած ղիմումը պիտի կատարէ Երուսաղէմ: «Երկու երեք օրէն ինձ եկէք», ըսաւ:

22 Դեկտմ. 1918

Այսօր գացի Պ. Գօննուալիզին. որ յայտնեց թէ՛ դըժբաղդարար «Քարթիէ-ժէնէրալ»էն ինքն ալ միւսներուն համար հեռագիր ստացած է, որով իրեն կը ծանուցուի թէ առ այժմ թող մնան հայ սինօղականք: Ուստի խորհուրդ տուաւ ժէնէրալին գիր մը գրել և մեր արգելման պատճառները հարցնել անկէ. ուստի եկայ և գիրը ղրկեցի անոր, որ երկու օրէն տեղը պիտի հասցնէ:

25 Դեկտմ. 1918

Մէնդիլէն մեզի էրզազ եւն կուտային: Վեհ. Կաթողիկոսը Մովսէս Վարդապետին չար խորհուրդով արժէք ունեցող նիւթերէն գրեթէ կէսը զեղչել կուտար յօգուտ իւրեանց, որով մենք ամեն մէկերնիս ամսական 7—8 մէճիս կը կորսնցնէինք:

25 Դեկտմ. 1918

Մեր տարագրութեան չըջանին մէջ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս չարաչար նախանձելով՝ սինօղականներս կը բամբասէր և վրանիս կը խօսէր, բացի Պետրոս Եպիսկոպոս Սարաճեանէն և Ոսկերիչեան Մովսէս Վարդապետէն: Նախ՝ ձեռք առաւ Օրմանեան Ս. ը, զայն կը լըրտեսէր ու չարաչար կը նախանձէր թէ՛ ինչո՞ւ քովը մարդ կ'երթայ կուգայ: Յետոյ սկսաւ հալածել Տ. Գարեգին Վրդ. Խաչատուրեանը, ապա Տ. Կարապետ Եպս. Մաղլմեանը, յետոյ զիս, ապա Տ. Գրիգորիս Վրդ. Պօյաճեանը:

Դեկտեմբեր 31 ին Հայր Գրիգորիսին հետ Պ. Գոռ-
նուալիզին գացի պատասխան ստանալու համար զիտու-
ղադրիս, զոր ինքը զրկեց «Բարթիէ-Ժէնէրալ» ին. զժրաղ-
դարար նա մեկնած գտայ ի Գահիրէ: Ուստի մտանք
պաշտօնատեղին Մաժօր Սթէրլինին, որ մեզ շատ յար-
գանօք ընդունեց. ծանր զիտողութիւններ ընելով թէ
զմեզ երկու ամիս է արգիլած են անհարկի, ըսի «Եթէ
Ձեր Երուսաղէմի նախկին հիւպատոսը Պ. Տիւքսըն և
ձեր եպիսկոպոսը 10-15 տարիներէ ի վեր մեռած չլինէին,
անոնք ձեր «Բարթիէ Ժէնէրալ» ին զիմելով իսկոյն զիս
Երուսաղէմ փոխադրել պիտի տային»: Նա յուզուելով,
իսկոյն հեռագիր մը խմբագրեց, պատասխանը հեռագրաւ
ստանալու պայմանաւ և մեզ ալ ըսաւ, «Երկու օրէն և
կէք»:

2 Յունվար 1919

Երէկ Ամանորի առթիւ աղգային ներկայացում մը
տրուեցաւ մեծ թատրոնին մէջ. հրաւիրմամբ ես ալ ներ-
կայ գտնուեցայ:

2 Յունվար 1919

Այսօր Հայր Գրիգորիսին հետ գնացինք Մաժօր Սթէր-
լինին, որ զմեզ զրկեց քէփթըն Պրանթընին և այս ալ
զիր մը գրեց Մր. Հէյումին, գրելով անունս թէ՛ զմեզ
մասնաւոր թրէնով պիտի զրկեն: Նկատելով որ սպաս-
ուած հեռագիրը տակաւին հասած չէր, Մր. Հէյում
յայտնեց որ եթէ վաղը գայ հեռագիրը՝ կը գրէ մեզ, հա-
կառակ պարագային՝ միւս օր մենք երթանք իրեն:

2 Յունվար 1919

Տասն ամիս առաջ գերմանական զինուորական իշխա-
նութեան կողմէ հողեւոր պետերս Գատէմի կողմը հրա-
պարակ մը հրաւիրուեցանք, և գերման խումբ մը զին-
ւորաց կողմանէ կատարուած սքանչելի մարմնամարզի
մը ներկայ եղանք:

6 Յունվար 1919

Յունվար 4 ին Հայր Գրիգորիսին հետ երկիցս գա-
ցինք ի Միւշիթիէթ և Հիճագի Պարամքիէ երկու կա-
յարանները, առած լինելով մեր երկուքին անցագիրը
թրէնի վարձք ուղեց կայարանի գոմանտանը և անկա-
րելութիւն ցոյց տուաւ սպասաւոր Գասպարին մեր հետը
գալուն: Յաջորդ օրը կրկին զիմեցինք Մաժօր Սթէրլինին
որ հաճեցաւ մեր անցագրին վրայ գրել որ մեզմէ վարձք
չուղեն, նաև խնդրանալայ վրայ գրեց որ Գասպարն ալ
մեզ հետ ձրի ճամբորդէ՝ իբր սպասաւոր (թէև հրամանը
միայն երկուքին համար եկած էր «Բարթիէ-Ժէնէրալ» էն):
Վերստին Պարամքիէ գացինք որ գործողութիւնը լրացուց
գոմանտանը և զմեզ նոյն օրուան՝ որ Ս. ծննդեան ճրա-
գալոյց էր, կէս գիշերին թրէն նստեցուց Երուսաղէմ
մեկնելու համար:

Վերոյիշեալ պաշտօնատեղիները, որ 30—40 վայր-
կեանի հեռաւորութիւն ունին Առաջնորդարանէն, երկու
ամսուան մէջ 39 անգամ գացեր եկեր եմ ցեխերու մէջ
թաթախեալ: Այս մասին Դամասկոսի փողոցները սոսկա-
լի են և տղմալից ձմեռուան եղանակին մէջ:

6 Յունվար 1919

ԴԷՊԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Թրէնին մէջ հանգիստ ըրինք, հինգ ժամ դուրսը
ցուրտին սպասելէ վերջ. մեր ընկերներն էին անզլիացի
սպայ մը և 8 ընտիր զինուորներ. սպան զմեզ ուտես-
տեղէնով, մոմերով և այլ բաներով պատուեց. զինուոր
մը երկիցս կաթով ու թէյով պատուեց զիս. մենք ալ խ-
րինց օղի և գօնեաղ կը հրամցնէինք: Սպան շատ ազնիւ
էր և մեծ փափաք ցոյց կուտար հայկական կառավարու-
թիւնը կազմուելէ վերջ հայ զինուորական գունդին մէջ
ծառայելու:

Քսանէշորս ժամէն հասանք Հայֆա, երբ կէս գիշեր էր, մեր բոլոր գոյքերով 5—6 օթէնքերու գիմեցինք, սակայն տեղ չգտանք, ու վրայ տուինք երկու մէճիտ փոխադրութեան ծախք, ու եկանք կայարանը բաց օդին մնացինք: Առաւօտուն ուղեցինք առաջին թրէնով մեկնել, սակայն պաշտօնեայք գիտել տուին թէ մեր անցադիրը պէտք է տեսնէ տեղւոյն կուլէրնէօր—ժէնէրալը. վերոյիշեալ հարիւրապետը շատ ջանաց որ իրեն թրէնով տանի զմեզ, բայց չի յաջողեցաւ: Հայֆայի հայ գաղթական 700 ազգայինք լսելով մեր գալուստը, իրենցմէ շատեր եկան և զմեզ հրաւիրելով հիւրընկալեցին ու կերակրեցին նոյն օրը. քաղաքին լաւ պողոտաները և շուկաները չըլեցողցին զմեզ: Տեսանք Պարսկաց մեծ Պապին ու ողջունեցինք զինքը և հետը խօսեցանք. հետունք աչքէ անցուցինք Կարմելիոս լերան կողմն վրայ շինուած իրեն վանատուն—բնակարանը և չըջակայփառաւոր պարտէզը: Իրիկուան մօտ ներկայացանք կուլէրնէօր—ժէնէրալին, որ մեր անցադիրը քննեց և հրամանագրեց: Նա զմեզ սիրով ընդունեց և Դամասկոսի հայերուն թիւն ու վիճակը հարցուց: Նոյն տեղի հայերուն՝ անգլ. զինուորական իշխանութեան կողմէ եղած բարիքներուն և նպաստներուն համար յանուն ազգին երախտագիտութիւն յայտնեցի. նա յայտնեց որ Հայֆա ալ փառաւոր շէնքի մը մէջ 250 գաղթական հայեր կը խնամէ: Ասոր համար ալ, ըսի, տեղւոյս ժողովուրդը երախտապարտ է: Նորին վոեմութիւնը աւելցուց թէ՛ մօտ է Հայաստանի վիճակին բախտորոշումը, այն տունն հայերը աւելի ուրախ պիտի ըլլան: Ես ալ կրկնեցի թէ այս շնորհը Անգլիայէն պիտի լինի և հայերը աւելի երախտապարտ պիտի զգան ինքզինքնին հանդէպ անգլիական փառապանծ պետութեան: Ապա հրաժեշտ առնելով մեկնեցանք:

Ազգայինք զմեզ առաջնորդեցին 'ի կայարան. ժամը երեկոյեան 9ին թրէն հասանք և կէս գիշերին հասանք 'ի Լիւտտա. հոն մնացինք մինչև առաւօտ բաց օդին, որ շատ ցուրտ էր. ցուրտ առի և փորի սաստիկ խիթ մը բռնեց զիս. կէս օրէն վերջը թրէնով մեկնեցանք և արեւմտէն կէս ժամ վերջ հասանք 'ի Ս. Երուսաղէմ, և իսկոյն անկողին ինկայ սաստիկ խիթերու և յողնածուծութեան մէջ, որովհետեւ երեք գիշեր ննջած չէի:

«Անցանք մենք ընդ հուր և ընդ ջուր և հաներ զմեզ 'ի հանգիստ»:

8 Յունվար 1919

Երուսաղէմ

ԱՔՍՈՐԱՆՔԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Դամասկոսէն Երուսաղէմ մեր վերադարձի 66 օր արդեւքին պատճառը կը կարծուի ըլլալ Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս, համախորհուրդ Մաքսուտեան Ղեւոնդ Վարդապետին հետ: Կաթողիկոսը կը փափաքէր պտոյտէն վերադառնալով զմեզ հետը բերել Երուսաղէմ, վախնալով որ մենք առաջ գալով 'ի Ս. Աթոռ՝ արդեւք կ'ըլլանք իր ապագայի փառատենչիկ նպատակներուն:

12 Յունվար 1919

Ս. Աթոռ

Աւելի քան տարիէ մը իվեր ըրած հետազօտութիւնս այն կատարեալ համոզումը տուաւ ինձ որ զիս արգիլել տուողները եղած են Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոս և Ղեւոնդ Վարդապետ: Անգլիական «Էնթէլիթան»-ին մէջ անգլիական հայկիւնուոր մը երաշխաւոր եղած է ինձ համար թէ Երուսաղէմ վերադարձիս վանքը խռովող ունէ արարքի մէջ չպիտի գտնուէի: Յիշեալ զինուորը ինձ պատմած է սոյն դէպքը Կիւլպէնկեան Աւետիս Էփի և իւր ընտանեաց ներկայութեան: Անգլ. կառավարութիւնը անկէ

ի վեր տարի ու կէս է գրեթէ՝ զիս իրեն կողմէ ընտրել տրուած վանական վարչութեան նախագահ կը ճանչնայ:

20 Յունիս 1920

Սարաճեան Տ. Պետրոս Եպիսկոպոս մեր Գամակոս գտնուած միջոցին լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Ծ. Վարդապետին նամակ գրելով կը յանձնարարէ որ Միաբանութիւնը վերստին Պատրիարք ընտրէ զՏէր Սահակ Կաթողիկոս:

21 Յունիս 1920
Երուսաղէմ

ՀԻՒՍԷԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

1924 Յունվարին երբ Հիճաղի Վեհ. Հիւսէին թագաւորը այցելութեան եկաւ, Ամեն. Դուբեան Ս. Պատրիարք հիւանդ ըլլալով՝ պաշտօն յանձնեց ինծի որ իր կողմէ բարի դաշուստ մաղթելու երթամ Նորին Վեհափառութեան: Վանքին Աւագ Թարգման Տ. Աշոտ Վարդապետի ընկերակցութեամբ գացի ծերունաղաբ Վեհապետին, որ շատ սիրով ընդունեց հայ պատուիրակութիւնը, որուն՝ տեղւոյն վրայ միացած էին Ասորի և Ղպտի եկեղեցականներ ևս, որոնք նոյնպէս բարի դաշուստ մաղթելու գացած էին:

Թագաւորի դահլիճին մէջ մասնաւոր պատիւներ ընծայուեցան: Նորին Վեհափառութիւնը մեր խօսած ճառին պատասխանելով, շնորհակալութիւն յայտնեց մեր պատուիրակութեան, և իր համակրանքը արտայայտեց հայ ազգին համար թագաւորին որդին Էմիր Ապտալլահ՝ որուն հետ վաղեմի բարեկամութեամբ կապուած էի, ճաշի հրաւիրեց զմեզ և մեծ պատիւներ ընծայեց և ճամբու զրաւ:

Փետրվարի վերջերը երբ Հիճաղի Գահաժառանգ Իշխան Էմիր Ալի և Անդր-Յորդանանու վեհապետ Էմիր Ապտալլահ Երուսաղէմ այցելեցին, Ս. Պատրիարքին կողմէ Երիքովի ճանապարհը դիմաւորութեան գացի: Ինծի կ'ընկերանար Աւագ Թարգման Տ. Աշոտ վարդապետ: Հիւսէին Թագաւոր «Իսթիքլալի» (անկախութեան) պատուանշանին երկրորդ աստիճանը շնորհեց ինձ, և չորրորդը Հայր Աշոտին:

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

1879 Նոյեմ. 15ին Երուսաղէմ եկայ և մտայ Ժառանգաւորաց Վարժարանը: 1880ին դպրութեան աստիճան առի և քիչ վերջը ուրար կրելու հրաման ստացայ Տ. Եսայի Ս. Պատրիարքէն: 1883ին աւագ սարկաւագ ձեռնադրուեցայ Ի. Ս. Հրեշտակապետ, Տ. Աստուածատուր Սեպիսկոպոսէն: 1888ին քահանայութեան և արեղայութեան կարգ առի Վարդայ Ս. Խաչի տօնին՝ Փրկչի և գերեզմանին վրայ՝ Տ. Երեմիա Ս. Արքեպիսկոպոսէն: Մասնաւոր իշխանութեան աստիճան առի Ի. Ս. Յակոբ 1890ին՝ Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքէն: 1905 թուականին և Օգոստոս ամսուն Պոլիս Փոխանորդ զրկուեցայ և գրաւոր յանձնարարութեամբ Տ. Յարութիւն Ս. Պատրիարքէն՝ Մայր-Եկեղեցւոյ մէջ ծայրագոյն Վարդապետութեան աստիճան առի Օրմանեան Տ. Մաղաքիա Ս. Պատրիարքէն: 1910ին Տեառնընդառաջի յաջորդ կիրակէն Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցայ Ի. Ս. Էջմիածին Իզմիրլեան Տ. Տ. Մատթէոս Վեհ. Կաթողիկոսէն:

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԻ

Իմ մասնաւոր հիացումս կը յայտնեմ Տ. Ե. Զիլին՝ կիրեան Սրբազանին գործունէութեան սա յատկանշական հանգամանքին վրայ. — Թուրքին և Եւրոպացիին առջև հաւասարապէս «բարի եղով» պաշտօնեայ մ'է նա, որ աներեւոյթ հրեշտակէ մը առաջնորդուած է, և հեշտու կը կատարուի իր խնդիրը:

Սրբազան Հայր,

Ձեր նօթերը շատ պարզ և յստակ լեզուով մը գրուած են, ինչ որ մատչելի կ'ընծայէ Ձեր պատմութիւնը ժողովրդական լայն խաւերուն: Դուք գրած էք այնպէս ինչպէս տեղի ունեցած են դէպքերը, պահելով անոնց հարազատութիւնը կատարելապէս անվթար, ինչ որ կ'աւելցնէ արժէքը ձեր գրքոյկին:

Այս պարզ և անպաճոյճ ոճով գրուած գրքոյկը իր մէջ սակայն ունի կենդանի գործունէութիւն մը, անձնուէր ու անձանձիր, որ գեղեցկօրէն ցոյց կուտայ Առաջնորդական պաշտօններու պատասխանատուութիւնը, և այդ բերը իրենց ուսերուն վրայ առնող անձնաւորութեանց փափուկ գործին ծանրութիւնը, ձեր անսպառ եռանդը աշխատելու, վաղելու, դիմելու, կրկին և կրկին դիմելու, մինչև որ ձեռք ձգէք յաջողութիւնը, նպատակը՝ որուն կը կարօտի ժողովուրդը, և որուն հասնիլ է ձեր փափաքը առանց երբեք կանգ առնելու դժուարութեանց առջեւ:

Այս եռանդը, Սրբազան Հայր, իսկապէս գնահատութեան և չնորհաւորութեան արժանի է: Այն լայն և ընդհանուր համակրանքը զոր կը վայելէք մերազնեայ թէ օտար շրջանակներու մէջ՝ հազուադիւտ արժէք մը կուտան ձեզ և զլիսաւոր գրաւականը կը կազմեն ձեր հետապնդած յաջողութեան: Ահա գաղտնիքը Ձեր այն օգտակար գործունէութեան, որուն մէկ համեստ ամփոփումն է ձեր այս գիրքը զոր սիրով պիտի կարդայ ժողովուրդը, հոն գտնելով կենդանի գործը փոխանակ դրական պճնազարդ խօսքերու արտայայտութեանց:

28 Մայիս 1923

Երուսաղէմ

Ս. Պ. Բ.

ԳԻՆ՝ Ե. Գ.

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432360

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432359

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432358

